

Stehlík, Petr

Bosna v ideologii jihoslovanství Franja Račkého a Josipa Juraje Strossmayera

In: Stehlík, Petr. *Bosna v chorvatských národně-integračních ideologiích 19. století*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 96-152

ISBN 978-80-210-6239-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127285>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

7. Bosna v ideologii jihoslovanství Franja Račkého a Josipa Juraje Strossmayera

7.1. Obecná charakteristika původního jihoslovanství

Přestože jihoslovanická národně-politická koncepce získala podobu uceleného ideologického systému v první polovině 60. let 19. století, její kontury lze nazít již v některých textech publikovaných v předchozím desetiletí.³³⁴ Za jejího tvůrce či inspirátora bývá obvykle považován biskup, teolog, kulturní mecenáš a přední politik Národní strany Josip Juraj Strossmayer (1815–1905), který patřil k ústředním osobnostem chorvatského veřejného, kulturního a politického života druhé poloviny 19. století.³³⁵ Ve skutečnosti se ovšem na formulaci ideologie jihoslovanství či jugoslavismu, jak také bývá nazývána, podílela řada dobových chorvatských intelektuálů,³³⁶ mezi nimiž zaujímá výsadní postavení Strossmayerův blízký spolupracovník Franjo Rački (1828–1894). Byl to právě tento historik, publicista, kulturně-osvětový pracovník a politik, kdo jihoslovanství vtiskl pečeť ucelené národně-integrační ideologie.³³⁷ S mnohem populárnějším Strossmayerem přitom Račkého pojilo nejen intenzivní celoživotní přá-

334 Srov. např. výše analyzovaný bosenský cestopis I. Kukuljeviće Saccinského z roku 1858.

335 Srov. William Brooks TOMLJANOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*. Zagreb 2001; Nikola IKIĆ, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*. Sarajevo 2002; Vladimír KOŠČAK, *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*. Osijek 1990; Kosta MILUTINOVIĆ, *Štrosmajer i jugoslovensko pitanje*. Novi Sad 1976; Franjo ŠANJEK (ed.), *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: zbornik radova*. Zagreb 2006; Ivo PADOVAN (ed.), *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*. Zagreb 1997; Maria DĄBROWSKA-PARTYKA – Maciej CZERWIŃSKI (eds.), *Josip Juraj Strossmayer. Hrvatska, Ekumenizam, Europa/ Chorwacja, ekumenizm, Europa*. Kraków 2007; J. RAPACKA, *Leksikon*, s. 97–100, 168–173, Miroslav ŠESTÁK, *Josip Juraj Strossmayer (katoličský biskup – chorvatský národní politik – mecenáš)*. In: *Slovanský přehled* 75, 1989, s. 449–466.

336 M. Gross dokonce označuje jihoslovanický ideologický systém za kolektivní „dílo chorvatské občanské inteligence“, jehož účelem bylo „ospravedlnění její aktivity při utváření chorvatské občanské kultury a společnosti“. (M. GROSS, *Nacionalno-integracijske ideologije*, s. 288)

337 O Račkého životní pouti, díle a ideologii pojednala nejzvrubněji M. Gross v již citované monografii *Víjek i djelovanje Franje Račkoga* (Zagreb 2004). Srov. též studie: TÁŽ, *O ideološkom sustavu Franje Račkoga*. In: *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU* (Zagreb) 9, 1979, s. 5–31; TÁŽ, „Ideja jugoslovenstva“ *Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860–1862)*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 29–30, 1976–77, s. 331–345.

telství a sdílené myšlenkové obzory,³³⁸ ale také příslušnost ke kněžskému stavu. Zatímco však biskup sídlící v slavonském Đakovu v podstatě ztělesňoval jihoslovanskou politiku a kulturní aktivity přívrženců Národní strany v očích dobové veřejnosti a zároveň se těšil nemalé úctě a vlivu v celorakouském měřítku, Rački do značné míry setrval v jeho stínu a věnoval se praktické politické, badatelské či kulturně-organizační činnosti. Bez všestranného angažmá této nesmírně činorodé osobnosti, k jejímž mimořádným zásluhám patří i zmíněná systematická artikulace jihoslovanské národně-politické koncepce, by ovšem Strossmayerovy myšlenky a ideály nikdy nedosáhly takové míry vlivu a uplatnění v chorvatské kultuře a politice druhé poloviny 19. století.

Ideologie systematizovaná Račkým navazovala v mnoha ohledech na tradice ilyrismu, ačkoliv její přívrženci zavrhlí ilyrské jméno jako společné označení pro všechny Jihoslovany. Také jugoslavismus plnil dvojí úlohu chorvatské národně-integrační ideologie a nadnárodní koncepce jihoslovanské, z čehož pramenily určité rozpory a nejednoznačnosti. Ačkoliv i jeho tvůrci kladli primární důraz na kulturní (*duševní*) sblížení jednotlivých jihoslovanských *plemen*, ideologie jihoslovanství obsahovala na rozdíl od ilyrismu rovněž program širšího politického sjednocení slovanského jihu, které přesahovalo hranice Trojediného království. Od první chorvatské národně-integrační ideologie založené na jihoslovanské ideji se jugoslavismus lišil rovněž svou výraznou náboženskou dimenzí, která pramenila ze skutečnosti, že jeho hlavní ideologové byli katolickými duchovními. V jejich pojetí totiž myšlenka (jiho)slovanského sblížení úzce souvisela s ideálem obnovy jednoty křesťanských církví.

Jinak ovšem tato ideologie s ilyrismem sdílela obdobný ideový základ tvořený herderovsko-kollárovským konglomerátem představ o národní identitě, povaze a historické misi Slovanstva. Také její tvůrci pevně věřili v existenci imanentní „duše“, „ducha“ či „génia“ každého národa, za jehož nejpodstatnější rys pokládali společný jazyk. Rački sice konstatoval, že prapůvodní *duševní jednota* Slovanů byla narušena v důsledku nepříznivých historických okolností. Současně byl ovšem přesvědčen, že lze dosáhnout její částečné obnovy skrze osvětu a kulturní povznesení slovanských národů, jež by bylo provázeno jejich vzájemným poznáním, sblížením a cíleným posilováním vědomí sounáležitosti. Slovanskou vzájemnost tudíž pokládal za klíčový předpoklad kýžené duchovní obrody, jež Slovanům zajistí rovnoprávné postavení s dosud kulturně vyspělejšími Romány a Germány. V duchu Herderova mesianismu přitom doufal, že Slované nakonec tyto

338 Srov. Petar STRČIĆ, *Franjo Rački – inspirator Strossmayerovih pothvata*. In: Franjo Šanjek (ed.), *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: zbornik radova*. Zagreb 2006, s. 51–66; Vladimír KOŠČAK, *Josip Juraj Strossmayer/ Franjo Rački* [predgovor]. In: Josip Juraj Strossmayer/ Franjo Rački. *Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandumi*. Prir. Vladimír Koščak. Zagreb 1971, s. 7–86.

národy kulturně předstihnou a přispějí k všelidskému sbratření tím, že se zaslouží o překonání církevního rozkolu.

Svou úlohu v tomto dlouhodobém procesu spatřovali Rački i Strossmayer především v rozvíjení aktivit směřujících ke kulturnímu povznesení a sblížení jižních Slovanů, jež pokládali za nezbytný předstupeň jejich případného budoucího politického sjednocení. V souladu se svým mottem: „Osvětou ke svobodě!“ tudíž zastávali názor, že Jihoslované nesmí mechanicky přejímat a napodobovat vyspělejší německou a italskou kulturu, ale usilovat o vytvoření svébytné a kvalitativně rovnocenné kultury vlastní, jež by plně souzněla s „duší“ jejich národa.³³⁹ V případě, že tak totiž neučiní a nespojí své duševní síly, pak je čeká nevyhnutelná asimilace ze strany pokročilejších národů. Naštěstí se však ve svém kulturně-emanipačním snažení mohou opřít o Slovanstvo jako celek, s jehož příslušníky sdílejí základní prapůvodní rysy národní „duše“.

Kýžená kulturní i politická integrace slovanského jihu by se podle Račkého a Strossmayera měla nést ve znamení principu respektování historicky podmíněné individuality Chorvatů, Srbů, Slovinců a Bulharů. V tomto ohledu tudíž rovněž navazovali na myšlenkový odkaz ilyrismu, ačkoliv na rozdíl od jeho ideologů měli konkrétnější představu o etnické struktuře jižních Slovanů. Rački totiž už v programovém článku *Jugoslovjenstvo* (Jihoslovanstvo, 1860), v němž poprvé soustavně vyložil svou ideologickou koncepci, rozdělil jihoslovanské osídlení do zmíněných čtyř „národů“ či „plemen“. Zde je nutno říci, že tento učenec podobně jako Gaj a další jeho předchůdci pracoval poněkud nesystematicky s termínem *národ*, který užíval v kombinaci s pojmem *plémě*. Oba tyto výrazy se přitom v korpusu Račkého textů objevují „jako označení na všech úrovních Slovanstva, tj. pro Slovany, jižní Slovany, Srbochoroaty i jednotlivé jihoslovanské národy.“³⁴⁰ Autor tak někdy dělí „národ“ na „plemena“, zatímco jindy tyto pojmy víceméně libovolně zaměňuje a užívá jako synonyma. Konkrétně v jihoslovanském kontextu označuje za „národ“ při různých příležitostech: 1) Jihoslovany jako celek, 2) Srby a Chorvaty jako dvě „plemena“ téhož národa, 3) jednotlivé jihoslovanské národy, tj. Chorvaty, Srby, Slovince či Bulhary.

Rački i Strossmayer přitom oproti tvůrcům ideologie ilyrismu více zdůrazňovali osobitost těchto čtyř kolektivních identit, jež se dle jejich představ zformovaly v důsledku odlišného dějinného vývoje různých částí

339 Rački v této souvislosti hovořil o potřebě konstituovat společnou *národní literaturu*, jíž měl na mysli veškerou psanou kulturu určitého národa (na rozdíl od dnešního užšího pojetí literatury jako souhrnu převážně beletristických děl, tj. krásné literatury). *Národní literaturu* souznící s „duší národa“ pak pokládal spolu s obdobně pojímanou *národní vědou* za základní prostředek *národní osvěty*, jež se měla nést v duchu (jihu)slovanské vzájemnosti a posilovat národní citění a sounáležitost (jižních) Slovanů. Touto cestou měla nakonec všechna jihoslovanská „plemena“ vytvořit vnitřně členité ale harmonické „duševní společenství“, které by představovalo nedílnou součást širšího kulturního celku slovanského.

340 M. GROSS, *O ideološkom sustavu Franje Račkoga*, s. 23.

jihoslovanského prostoru. Rozdílné kulturní či politické tradice Chorvatů, Srbů, Slovinců a Bulharů tudíž mají hluboké historické kořeny a jako takové musí být respektovány. Obdobný postoj zaujímali tvůrci jugoslavismu rovněž v otázce rovnoprávnosti etnonym, což znamená, že stejně jako přívrženci ilyrismu odmítali praxi protežování jména jednoho jihoslovanského etnika na úkor jiných. Opakovaně tak polemizovali se zastánci učení V. S. Karadžiče, kteří všechny mluvčí štokavštiny prohlašovali za Srby.

Z pohledu Račkého a Strossmayera byl takovýto přístup škodlivý a krátkozraký, neboť narušoval porozumění a shodu mezi Srby a Chorvaty, kterou oba pokládali za základ realizace jakýchkoliv plánů založených na myšlence jihoslovanské sounáležitosti. Srby a Chorvaty totiž sami považovali za dvě „plemena“ téhož národa, která navzdory odlišným jménům a kulturním i historicko-politickým tradicím pojí společný původ a jazyk. Ze všech Jihoslovanů tak k sobě mají vzájemně nejbližší a v součtu tvoří přesvědčivou většinu jihoslovanské populace. Nepřekvapí proto, že v původním jihoslovanství, které vycházelo z takovýchto postulátů, zaujímali Chorvaté a Srbové, respektive ideál jejich sblížení, ústřední místo. To se přitom projevovalo nejen výrazně menším prostorem věnovaným Slovincům a Bulharům ve spisech a proslovech tvůrců této ideologie, ale také v jejich pojetí jihoslovanské kulturní integrace.

Jak již bylo řečeno, Rački a Strossmayer byli přesvědčeni, že Jihoslované musí v zájmu zajištění své budoucí existence spojit dosud roztržštěné duševní síly a vytvořit společnou kulturu, která by se svou hodnotou a rozmanitostí vyrovnala kulturám vyspělejších románských a germánských národů. Rački přitom v souladu s romantickým učením o jazyce jako základě „duše národa“ věřil, že plné kulturní (*duševní*) sounáležitosti mohou Jihoslované dosáhnout pouze za předpokladu, že přijmou společný spisovný jazyk. Tím se podle jeho představ měla stát srbochorvatština, která byla již v první polovině 19. století standardizována ve dvou formách (srbské a chorvatské), ale na základě téhož štokavského nářečí. Rački tudíž očekával, že se také Slovinci a Bulhaři v budoucnu připojí k deklarované srbsko-chorvatské jazykové jednotě a že se podobně jako kajkavští Chorvaté vzdají svých „nářečí“ ve prospěch spisovné štokavštiny, čímž položí svůj díl obětí na oltář jihoslovanského duševního sjednocení. Byl totiž přesvědčen, že každé ze čtyř jihoslovanských „plemen“ sice musí samostatně pracovat na vlastní kulturní emancipaci, ale jejího plného dovršení může dosáhnout jen v součinnosti s ostatními. Srbům, Chorvatům, Slovincům i Bulharům tak dle jeho mínění nezbývalo nic jiného, než nalézt společnou řeč jak mezi sebou tak s ostatními Slovany, pokud se nechtějí stát „stavebním materiálem“ vyspělejších národních společenství.³⁴¹

341 Jak výstižně poznamenává M. Gross, Rački byl do konce života přesvědčen, že se „jihoslovanská ‚idea‘ zakládá na vědecké bázi (na rozdíl od ilyrské), že se musí uskutečnit, neboť jihoslovanská ‚plemena‘ zmizí z historické scény, pokud mezi sebou nenaváží ‚bratrské‘ vztahy, jejichž podobu ovšem třeba ponechat budoucnosti.“ (M. GROSS, *Vijek i djelovanje*, s. 491–492)

Klíčovou úlohu v dlouhodobě pojímaném procesu kulturní integrace jihoslovanského prostoru měla podle plánu tvůrců ideologie jugoslavismu sehrát Jihoslovanská akademie věd a umění (JAZU),³⁴² která byla založena v Záhřebu roku 1867. Vznikla z iniciativy a za značného finančního přispění biskupa Strossmayera, který se stal jejím patronem, zatímco Rački byl zvolen jejím prvním předsedou. Podle představ svých zakladatelů se akademie měla stát ústřední badatelskou a národně-osvětovou institucí na slovanském jihu, která by zásadním způsobem přispívala ke kulturnímu vzestupu a vzájemnému sblížení Jihoslovanů. Sloužila by přitom nejen Chorvatům, Srbům a Slovincům v habsburské monarchii, ale také jejich „bratřím“, kteří dosud žili pod plnou či částečnou osmanskou svrchovaností. Těmto jejich soukmenovcům měla akademie zprostředkovat vybrané plody západní kultury a vzdělanosti, čímž by jim umožnila překonat „handicap“ spočívající v jejich staletém odloučení od civilizačního vývoje evropského Západu.

Rački v této souvislosti přisuzoval výjimečnou roli chorvatské kultuře, která byla podle jeho názoru pevně ukotvena v západoevropském kulturně-civilizačním okruhu, ale současně byla výrazem slovanské „duše“ chorvatského národa. Považoval ji proto za ideální médium osvětového působení na Jihoslovany obývající kraje za hraničními řekami Sávou a Unou, neboť jim mohla srozumitelnou formou a jazykem zprostředkovat západní kulturní dědictví a civilizační hodnoty. Obdobně postoje zastával také Strossmayer, který věřil, že Chorvatsko, potažmo Záhřeb, se mají stát kulturním střediskem a osvětovým ohniskem celého jihoslovanského prostoru. V souladu s touto vizí přirovnával svou „chorvatskou vlast“ k Toskánsku a její metropoli k Florencii. Chorvatsko a Záhřeb totiž měly podle jeho představ časem zaujmout obdobně mimořádné postavení v kultuře Balkánského poloostrova jako zmíněná italská oblast a její hlavní město v kultuře poloostrova Apeninského. K dosažení tohoto cíle měla zásadním způsobem přispívat právě JAZU v součinnosti se záhřebskou univerzitou, která byla rovněž koncipována jako instituce určená všem Jihoslovanům. Z pohledu přívrženců jihoslovanské myšlenky tak bylo jejím založením roku 1874 upevněno vůdčí postavení Záhřebu v kulturním obrození a „duševním“ sjednocení slovanského jihu, jež Strossmayer a Rački považovali za nevyhnutelný předpoklad úspěšné realizace sjednocení politického.

Podobně jako v případě kulturní emancipace měla také politická integrace představovat dlouhodobý a komplikovaný proces, který by v ideálním případě vyústil ve zformování svazově uspořádaného jihoslovanského státu. Tvůrci ideologie jihoslovanství si ovšem s ohledem na dobovou geopolitickou situaci a výjimečnou heterogenitu jihoslovanského prostoru

342 JAZU = Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dnes HAZU = Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti). Srov. Tomislav MARKUŠ, *Franjo Rački o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti*. In: *Časopis za suvremenu povijest (Zagreb)* 27, 1995, br. 2, s. 269–283.

ru uvědomovali, že tohoto cíle není možno dosáhnout náhle ani v časově blízkém horizontu. Zastávali proto názor, že by Jihoslované měli prozatím pracovat jednak na svém kulturním povznesení a vzájemné shodě, jednak na upevnění vlastní státnosti, potažmo politicko-správní autonomie v rámci mnohonárodnostních říší, jichž byli občany. Zatímco v habsburské monarchii se tak měli zasazovat za národnostní federalizaci státu, jež by vedla k vytvoření samosprávné politické jednotky sdružující Trojjediného království, Srbskou vojvodinu a slovinské země; na území osmanské říše se měli soustředit kolem postupně se emancipujících státních útvarů Srbska a Černé Hory, případně usilovat o udělení politické autonomie.

Politická integrace jihoslovanského prostoru tak měla mít v pojetí Račkého a Strossmayera polycentrický charakter. Také v tomto procesu přitom podle jejich představ náležela důležitá role chorvatské metropoli Záhřebu, kolem něž se měly seskupit jihoslovanské země habsburské monarchie. Víceméně by se tak realizovala austroslavistická platforma jihoslovanského sjednocení, k níž se chorvatští, srbští a slovinští političtí předáci v Rakousku přihlásili v revolučních letech 1848–1849. V první polovině 60. let přitom Rački a Strossmayer věřili, že by se v případě zániku osmanské říše mohl takovýto jihoslovanský politický útvar stát přirozeným těžištěm politického sjednocení celého slovanského jihu. Svůj postoj však modifikovali, jakmile bylo zřejmé, že se nepodaří odvrátit zavedení dualistického státoprávního zřízení (1867), které prakticky vyloučilo možnost národně-politické integrace a zrovnoprávnění Jihoslovánů žijících pod habsburskou svrchovaností. Rački a Strossmayer se proto následně protivili územnímu šíření Rakouska-Uherska na Balkán a vedení jejich strany dokonce začalo sprádat tajné plány se srbskou vládou, o čemž ještě bude řeč.

V politické praxi se ovšem tvůrci jihoslovanské ideologie nadále soustředovali na prosazování dlouhodobých cílů chorvatské národní politiky 19. století, jimiž bylo politicko-správní sjednocení a prohloubení samosprávy Trojjediného království. Svě úsilí přitom opírali o tradiční státoprávní argumentaci, k jejímuž hlubšímu rozpracování a systematizaci významně přispěl samotný Rački prostřednictvím svých historiografických prací. Ačkoliv jinak v ideologii jihoslovanství dominuje princip přirozeného práva národního, v otázce chorvatské politické integrace ho její tvůrci kombinovali s historickým právem státním, neboť ho stejně jako jejich političtí rivalové pokládali za nejúčinnější prostředek obrany a upevnění chorvatské autonomie, potažmo státnosti. Trojjediné království přitom pojímali jako chorvatský národní stát, jehož obyvatelstvo bez rozdílu původu, jazyka a víry tvoří chorvatský politický národ. Na rozdíl od pravašů sice nezpochybňovali existenci Srbů v Trojjediném království, ale výhradně jako genetického národa, jehož příslušníci mají zaručena rovná občanská práva a jistou míru kulturní autonomie ve věcech náboženství, školství či užívání cyrilského písma. Jednoznačně se však protivili jejich uznání za politický národ, což zdůvodňovali mj. argumentem o národní jednotě Srbů a Chor-

vatů. Zatímco je prý srbské „plémě“ tohoto národa nositelem státnosti Srbského knížectví, na území Trojjediného království tvoří Srbové spolu s Chorvaty jediný chorvatský politický národ, který je nositelem státnosti chorvatské.

V Srbsku spatřovali Rački a Strossmayer rovnocenného partnera, jemuž přisuzovali vůdčí úlohu v osvobození jihoslovanských „bratří“ žijících pod „tureckým jhem“. Od srbských politických představitelů přitom očekávali, že uznají obdobné prvenství Záhřebu v politické integraci „rakouských“ Jihoslovanů a nárok Chorvatů na podíl při řešení východní otázky. Podle jejich představ se tímto způsobem měla zformovat dvě rovnoprávná a vzájemně spolupracující centra jihoslovanského sjednocení. To znamená, že by jednak pokračoval proces upevňování a územní expanze srbského státu, jednak mělo dojít k sjednocení a prohloubení samosprávy chorvatských zemí na základě chorvatského státního práva. Kolem územně celistvého a politicky samosprávného Chorvatska se následně měly seskupit ostatní jihoslovanské oblasti habsburského mocnářství. Vše by přitom bylo prováděno procesem kulturního povznesení a vzájemného sblížení Srbů a Chorvatů, k němuž se měli časem přidružit také Slovinci a Bulhaři. Postupným překonáváním vzájemných rozporů a bariér by tak postupně uzrály podmínky k „duševnímu“ i politickému sjednocení jednotlivých jihoslovanských „plemen“ v jednom státě, který měl být (kon)federací rovnoprávných národně-politických individualit.

Jednou z hlavních překážek, s níž se během tohoto procesu museli Jihoslované vypořádat, byla jejich náboženská heterogenita, která představovala významný zdroj divergenčních tendencí, ba dokonce vzájemných antagonismů. Vedle popsaných platform kulturní a politické integrace Jihoslovanů přitom původní jihoslovanská ideologie obsahovala třetí výraznou složku v podobě ideálu církevní unie, jehož uskutečnění pokládali Strossmayer a Rački za nevyhnutelný předstupeň „duševního“ sjednocení a spásy celého lidského pokolení. S křesťanstvím úzce souviselo i jejich pojetí národní a občanské emancipace. Rački a Strossmayer totiž věřili, že soudobé civilizační hodnoty a společenské ideály obsažené v mottu francouzské revoluce *Volnost, rovnost, bratrství* korespondují s Kristovým učěním, ba z něj přímo vyvěrají. Jako představitelé liberální části dobového římskokatolického duchovenstva proto volali po tom, aby církev lépe reflektovala aktuální společensko-politické trendy a stala se důsledným obhájcem národních práv a svobod. Podle jejich názoru by tak upevnila své otřesené postavení a morální kredit v postupně se sekularizující evropské společnosti.

Přestože byli římskokatolickými duchovními, oba trvali na tom, že kýžené církevní jednoty nelze dosáhnout prostým pokatoličtěním stoupenců ostatních křesťanských vyznání, nýbrž výhradně cestou ekumenického dialogu, který předpokládá vzájemnou vstřícnost, čtené ústupky a zachování vysoké míry autonomie všech zúčastněných stran. Svou pozornost přitom

soustředovali na sblížení římskokatolické církve s církvemi pravoslavnými, jež mělo v budoucnu vyústit v jejich unii pod papežovou jurisdikcí. Výjimečnou úlohu měli v tomto procesu podle ideologů jihoslovanství sehrát Slované, kteří prý nenesou zodpovědnost za církevní schizma a z něj plynoucí animozity mezi křesťany katolického a pravoslavného vyznání. Boží prozřetelnost jim proto podle Račkého přesvědčení přisoudila jedinečnou historickou misi spočívající v překonání církevního rozkolu zapříčiněného „Řeky“ a „Latiny“.³⁴³ Ve svém úsilí se přitom Slované mohou opřít o dědictví svých apoštolů Cyrila a Metoděje, jejichž epochální evangelizační a osvětová mise se rovněž nesla ve znamení pomyslného budování mostů mezi křesťanským Východem a Západem. Strossmayer a Rački proto rozvíjeli kult soluňských bratří, jejichž odkaz, který interpretovali jako dokonalou syntézu ideálu křesťanské jednoty a národní myšlenky, pokládali za vzor svého současného konání. Snažili se tak kupříkladu získat papežovo svolení se znovuzavedením slovanské bohoslužby do liturgické praxe římskokatolické církve, v němž spatřovali klíčový prostředek ke sblížení katolických a pravoslavných Slovanů, v první řadě Srbů a Chorvatů.

Zdůrazňovali přitom skutečnost, že také Chorvaté jsou navzdory své příslušnosti ke katolickému Západu dědici cyrilometodějských tradic, které byly až do moderní doby pěstovány v podobě hlaholské liturgie římskokatolického ritu v oblasti Istrie a Kvarneru. Ve středověku prý dokonce Chorvaté měli stejně jako pravoslavní Srbové svou „národní“ církev spjatou se státem, jejíž duchovní sváděli staletý zápas s „cizím“ latinským klérem za právo užívat národní jazyk a hlaholské písmo v bohoslužbě. Tento silně ideologizovaný obraz chorvatské církevní minulosti a s ní související bohaté tradice hlaholského písemnictví, která v chorvatském prostředí vzkvétala až do 15. století, prezentovali Rački a Strossmayer jako jeden z klíčových důkazů povolnosti Chorvatů k úloze zprostředkovatele náboženského i kulturního sblížení jižních Slovanů.³⁴⁴ V jejich učení je dokonce přítomna vize Chorvatska jako mostu mezi Západem a Východem, která představuje redefinici doposud dominantního pojetí této země jako předhradí křesťanského světa (*antemurale christianitatis*).³⁴⁵ Hraniční poloha Chorvatska na území, kde se střetává několik náboženských vyznání a kulturně-civilizačních okruhů tak v původní ideologii jihoslovanství figurovala nejen jako příčina nižší míry kulturní vyspělosti Chorvatů ve srovnání s jinými evropskými národy, ale rovněž jako jejich přednost.

Ve skutečnosti se ovšem víra Račkého a Strossmayera ve výjimečnou úlohu Chorvatska, Chorvatů a jejich kultury pro sblížení Jihoslovanů či dokonce křesťanských církví ukázala být jednou z řady jejich romanticko-uto-

343 Stejným „viníkům“ připisoval Rački na vrub rovněž náboženskou nesnášenlivost mezi Srby a Chorvaty, jejíž zrod datoval do období osmanské nadvlády nad slovanským jhem.

344 Srov. J. RAPAČKA, *Leksikon*, s. 67–68, 97, 169.

345 Srov. I. ŽANIĆ, *Simbolični identitet Hrvatske*, s. 173–175.

pických fantazií. Patřila přitom k projevům výrazné „kroatocentričnosti“ prvotního jugoslavismu, která vyplývala nejen z původu a priorit tvůrců této ideologie, ale také z krajně nepříznivých vnějších okolností pro její uplatnění. Při dobovém postavení Chorvatska v rámci habsburské monarchie, sociálním složení obyvatelstva a dosaženém stupni národotvorných procesů na slovanském jihu si totiž Rački a Strossmayer mohli jen nechat zdát o brzkém uskutečnění plánů náležejících do jihoslovanské, natožpak náboženské komponenty jejich učení. Této skutečnosti si byli dobře vědomi, proč se soustředovali na krátkodobější, méně ambiciózní cíle, jež přitom prezentovali jako předstupeň realizace idejí „vyššího řádu“.

V podstatě to znamenalo, že primárně usilovali o upevnění chorvatské národní identity a státoprávní individuality Trojjediného království, které však až do zániku habsburské monarchie zůstalo politickou abstrakcí. Původní ideologie jihoslovanství a aktivity jejich stoupců tak především přispívaly ke kulturnímu povznesení a národní integraci Chorvatů. Důležitou úlohu v tomto ohledu sehrály kulturně-osvětové instituce, k jejichž vzniku významně přispěli Strossmayer a Rački. V první řadě se jednalo o zmiňovanou JAZU, která se přes svou deklarovanou jihoslovanskou misi již ve svých počátcích koncentrovala na zkoumání chorvatské historie, kultury a jazyka. Od samotného vzniku tudíž byla a dodnes zůstala především chorvatskou národní institucí, která se svou činností významně podílela na utváření moderní chorvatské kultury a národní identity. Obdobně tomu bylo také v případě záhřebské univerzity, na níž vzhledem k zákonným omezením studovali téměř výhradně posluchači původem z bánského Chorvatska.³⁴⁶

Původní jugoslavismus tudíž navzdory obecně jihoslovanským ambicím svých tvůrců přímo ovlivňoval pouze proces integrace chorvatského národa. Podobně jako ilyrismus se ani tato národně-politická koncepce postavená na myšlence (jiho)slovanské vzájemnosti a spolupráce nesečkala s příliš pozitivním ohlasem u ostatních Jihoslovanů. Řada srbských intelektuálů dokonce jihoslovanství označovala za prostředek k pokatolictění vlastního národa a jeho podmanění Habsburkům. Jejich podezřívavý postoj vůči záměrům přívrženců této ideologie přitom vyvěral jednak z převážně prorakousky laděné oficiální politiky Národní strany, jednak ze skutečnosti, že Strossmayer a Rački byli římskokatolickými duchovními a horlivými zastánci církevní unie. Hlavní příčina odmítnutí jugoslavismu ze strany Srbů a dalších jihoslovanských „plemen“ ovšem tkví v dosaže-

346 Diplomy záhřebské univerzity totiž nebyly automaticky uznávány v rakouské části monarchie. Absolventi této vysokoškolské instituce, kteří pocházeli z Dalmácie či Istriie tak nemohli nalézt uplatnění ve státní správě v místě svého původu, pokud po dokončení studia nesložili zvláštní zkoušku před rakouskou komisí. Srov. Tihana LUETIČ, *Duljina studiranja, doktorati i držaoni ispiti studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu upisanih 1874.–1914.* In: *Časopis za suvremenu povijest (Zagreb)* 39, 2007, br. 1, s. 157–180.

ném stupni jejich národní integrace, která byla v případě Srbů a později i Bulharů navíc provázána budováním vlastních národních států.

Ideologie jihoslovanství tedy nakonec nalezla uplatnění výhradně v chorvatském prostředí, kde postupně vzniklo několik jejích regionálních variant, které reflektovaly místní specifické společensko-politické, hospodářské a národnostní podmínky (Dalmácie, Istrie, Bosna). Ve své původní podobě definované Račkým a inspirované Strossmayerem usměrňovala vývoj chorvatské národní integrace především na území bánského Chorvatska (k němuž byla roku 1881 přičleněna podstatná část někdejší Vojenské hranice). Jednalo se přitom o ideologii, jejíž tvůrci se snažili oslovit dosud málopočetné vzdělané měšťanstvo a liberálně smýšlející duchovenstvo, jejichž světonázor, hodnoty a cíle původní jugoslavismus odrážel. Proto také nenalezl přívržence v nižších či méně vzdělaných vrstvách společnosti. To ostatně ani nebyl jeho účel. Rački a Strossmayer totiž i v tomto případě uvažovali v několika časových horizontech, přičemž zastávali názor, že se nejprve musí zformovat početnější a náležitě uvědomělá inteligence, která bude následně šířit „národní osvětu“ mezi lidovými masami. V době, kdy se však skutečně rozšířili řady chorvatské inteligence a národotvorný proces zahrnul také nižší vrstvy městského obyvatelstva, původní jihoslovanství přestalo plnit svou národně-integrační a mobilizační funkci. Definitivně se tak stalo v posledním desetiletí 19. století, kdy do chorvatského politického života pronikají čerstvé myšlenkové podněty a vznikají nové ideologické koncepce a strany, z nichž některé začínají politicky artikulovat zájmy dosud opomíjených segmentů společnosti (rolníků a dělníků). Jihoslovanství tak na přelomu století prochází zásadní transformací, přičemž se v rozličných podobách stává nedílnou součástí národně-politického programu pokrokové omladiny, rolnického i socialistického hnutí, předválečné chorvatsko-srbské koalice³⁴⁷ či stoupenců integrálního jugoslavismu z řad nacionalistické omladiny, jejíž příslušníci roku 1914 v Sarajevu napsali krvavou tečku za „dlouhým 19. stoletím“.³⁴⁸

347 Jednalo se seskupení chorvatských a srbských stran v bánském Chorvatsku v letech 1905–1918, které si mj. vytklo za cíl vytvoření širší jihoslované politické jednotky, která měla vzniknout buď tripartitickou přestavbou habsburské monarchie, nebo jako plně nezávislý a suverénní stát.

348 Cílem radikální, jihoslovanství smýšlející, nacionalistické omladiny bylo vytvoření samostatného jihoslovanství státu, k němuž podle nezanedbatelné části jejich příslušníků mělo dojít revoluční cestou. Mezi stoupence tohoto přístupu patřili také členové organizace Mladá Bosna, kteří stáli za sarajevským atentátem, jenž se stal rozbuškou první světové války. Na rozdíl od tvůrců a přívrženců původního jihoslovanství zastávali tyto představitelé integrálního jugoslavismu unitaristické pojetí jihoslovanství kulturního a politického sjednocení, jež předpokládalo splnutí Srbů, Chorvatů a Slovinců v jednotný jugoslávský národ a vznik centralizovaného jugoslávského národního státu.

7. 2. Dominantní aspekty bosenské problematiky v tvorbě a aktivitách Strossmayera a Račkého

Jak již bylo zdůrazněno, Strossmayer a Rački byli blízcí přátelé a názoroví souputníci, kteří se shodovali ve většině záležitostí souvisejících s jejich rozmanitými zájmy a aktivitami. O této skutečnosti názorně vypovídá mj. objemná korespondence mezi těmito dvěma čelnými proponenty původního jugoslavismu, která byla souhrnně vydána v meziválečném období.³⁴⁹ Obdobné postoje a ideová východiska zastávali Strossmayer a Rački také v otázkách spjatých s Bosnou a jejím postavením v soudobých národně-integračních a státotvorných procesech na slovanském jihu.³⁵⁰ Každý z nich ovšem věnoval zvýšenou pozornost odlišným aspektům bosenské problematiky, což vyplývalo z rozdílné povahy jejich veřejného angažmá.

Strossmayer se primárně zabýval jednak otázkami organizace církevní správy v Bosně a vzdělávání tamního římskokatolického duchovenstva,³⁵¹ jednak se ve svých projevech, korespondenci a memorandech zasazoval za vymanění Bosny z osmanské nadvlády,³⁵² neboť je pokládal za nezbytný předpoklad zlepšení životní situace a postavení bosenských křesťanů. V zájmu prosazení svých vizí a cílů se přitom opakovaně obracel na vrcholné státníky a církevní autority v monarchii i za jejími hranicemi. Od svého

349 Srov. Ferdo ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, I-IV*. Zagreb 1928–1931.

350 Dosavadní badatelé většinou zkoumali postavení či úlohu Bosny v ideologii a politické činnosti Račkého a Strossmayera v časově ohraničených obdobích a tematicky úžeji vymezených okruzích. Zároveň se zpravidla zabývali stanovisky či jednáním pouze jedné z těchto dvou osobností. Nejvíce jejich pozornosti přitom poutala spolupráce vedení Národní strany s vládou Srbského knížectví z let 1866–1867 a postoje tvůrců ideologie jihoslovanství k Bosně za Velké východní krize v druhé polovině 70. let 19. století (o obojím více níže). Ucelenější pohled na místo Bosny v ideologii jihoslovanství tak podává prakticky pouze výše citovaná monografie *Vítek i djelovanje Franje Račkoga* z pera M. Grossové a jedna studie věnovaná východní otázce v Račkého celoživotní tvorbě: Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Franjo Rački i istočno pitanje (1860–1885)*. In: Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU (Zagreb) 9, 1979, s. 185–216. Práce, které pojednávají o životě a díle J. J. Strossmayera, se jeho vztahem vůči Bosně zabývají buď stručnou přehledovou formou, nebo se zaměřují na parciální aspekty dané problematiky (na takovéto texty bude odkázáno níže).

351 Srov. Marko KARAMATIĆ, *Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevacu u Đakovu (1853.–1876.)*. In: *Diacovensia* (Đakovo) 1, 1995, s. 201–209; Petar SLIŠKOVIĆ, *Katolicizam u službi nacije*. In: Maria Dąbrowska-Partyka – Maciej Czerwiński (eds.), *Josip Juraj Strossmayer. Hrvatska, Ekumenizam, Europa/ Chorwacja, ekumenizm, Europa*. Kraków 2007, s. 37–52; N. IKIĆ, *J. J. Strossmayer*, s. 103–108.

352 Srov. Josip Juraj STROSSMAYER, *Izabrani politički i književni spisi*. Prir. Dubravko Jelčić. Zagreb 2005; J. J. STROSSMAYER – Franjo RAČKI, *Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandumi*. Prir. Vladimir Koščak. Zagreb 1971; Ferdo ŠIŠIĆ (ed.), *Josip Juraj Strossmayer: Dokumenti i korespondencija. Knjiga 1., Od god. 1815. do god. 1859.* Zagreb 1933; KRESTIĆ, Vasilije (ed.): *Koncepcije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju. Biskupova prepiska sa austrijskim ministrom-predsjednikom Rehbergom*. In: *Istraživanja* (Novi Sad) 5, 1976, s. 347–426.

jmenování do biskupského úřadu v roce 1849 významně ovlivňoval zvláště záležitosti římskokatolické církve a jejích věřících v Bosně, kde po celou osmanskou epochu neexistovala regulární církevní hierarchie a úlohu duchovních zastávali příslušníci tamní františkánské řádové provincie *Bosna Srebrena*. Nominálně ovšem Bosna náležela právě do církevní správy ěakovských biskupů, jejichž diecéze nesla oficiální název Biskupství ěakovské nebo bosenské a sremské (*Dioecesis Diacovensis seu Bosnensis et Sirmiensis*). Strossmayer tudíž z titulu svého úřadu vysvěcoval do kněžského stavu bosenské mladíky a hrál důležitou roli při výběru všech bosenských apoštolských vikářů druhé poloviny 19. století.³⁵³ Během prvního desetiletí na biskupském stolci pro něj podle názoru teologa Nika Ikiće dokonce Bosna představovala „nejdůležitější oblast, o níž se usilovně staral“.³⁵⁴

Již měsíc poté, co jeho biskupskou nominaci posvětila papežská konzistoř, přeposlal Strossmayer chorvatskému bánovi J. Jelačićovi memorandum požadující základní občanská práva pro bosenské křesťany, které sestavil a adresoval sultánu Abdul Medžidovi I. bosenský františkán I. F. Jukić. Biskup při té příležitosti informoval Jelačice o svém záměru doručit tento dokument rakouskému ministerskému předsedovi a bána vyzval, aby v případě, že se mu naskytne příležitost, učinil totéž.³⁵⁵ Současně jej požádal o pomoc v záležitosti, které následně věnoval mimořádné úsilí po bezmála tři desetiletí. Jednalo se o vzdělávání bosenských kleriků,³⁵⁶ jehož centrem se podle Strossmayerových představ mělo stát ěakovo, kde by se jim dostalo filozoficko-teologického vzdělání v mateřském jazyce a v neposlední řadě také „v národním duchu“. Na počátku 50. let se biskupovi skutečně podařilo získat všechna potřebná povolení i odpovídající finanční prostředky a roku 1853 do jeho sídelního města přispěli první studenti z Bosny. O čtyři roky později pak získali vlastní budovu semináře, kterou pro ně nechal Strossmayer vystavět. Ve Slavonii se následně bosensští klerici vzdělávali až do poloviny roku 1876, kdy byli nuceni přesídlit do uherské Ostríhomi. Za tímto politicky motivovaným rozhodnutím, které se Strossmayer snažil všemožně, leč neúspěšně, zvrátit, stála uherská vláda, jež se celkem oprávněně obávala, že duchovní vzdělání pod kuratelou biskupa, který byl velkým chorvatským vlastencem a stoupencem slovanské vzájemnosti, budou v bosenském prostředí šířit myšlenky, jež jsou v rozporu s maďarskými národními zájmy.

Záležitosti římskokatolické církve v Bosně se ovšem Strossmayer snažil ovlivňovat i po okupaci země Rakouskem-Uherskem započaté roku 1878.³⁵⁷

353 P. SLIŠKOVIĆ, *Katolicizam u službi nacije*, s. 38–39.

354 N. IKIĆ, *J. J. Strossmayer*, s. 103.

355 Srov. Tomislav MARKUS (ed.), *Strossmayerovo pismo banu Jelačiću o položaju bosanskih kršćana iz 1850. godine*. In: Marulić: hrvatska književna revija (Zagreb) 28, 1995, br. 5, s. 856–859.

356 Srov. M. KARAMATIĆ, *Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevacu u ěakovu*.

357 Srov. Josip BALABANIĆ – Josip KOLANOVIĆ (eds.), *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli, 1881–1887*. Zagreb 1999; Vasilije KRESTIĆ, *Biskup Štrossmajer u svetlu novih*

Zaštiťoval se při tom svým titulem bosenského biskupa, a to i poté, co bylo roku 1881 zřízeno tzv. vrchbosenské arcibiskupství v Sarajevu. Strossmayerovými hlavními starostmi zůstávaly organizace církevní správy v Bosně, postavení tamních římskokatolických věřících a vzdělávání jejich duchovních. V prvních letech po okupaci varoval před příliš unáhleným zřízením regulérní církevní hierarchie v zemi, přičemž zastával názor, že by Bosna měla zůstat pod přímou jurisdikcí římské kurie, dokud se v ní nestabilizují poměry a nebude nalezena shoda s předáky místních františkánů ohledně podoby budoucí církevní organizace.³⁵⁸ Neúspěšně se tak pokoušel předejít konfliktům mezi diecézním klérem a bosenskými františkány, které ovšem trvají dodnes. Strossmayer se zasazoval o to, aby byly vyšší pozice v církevní hierarchii na území Bosny obsazovány místními rodáky či alespoň duchovními z Chorvatska.³⁵⁹ Zároveň se protivil zřízení arcibiskupství v Sarajevu, neboť podle jeho mínění měly být okupované provincie osmanské říše z historických důvodů svěřeny pod jurisdikci záhřebského metropolitního arcibiskupství, potažmo đakovských biskupů.³⁶⁰ Výsledná podoba i způsob ustavení regulérní církevní hierarchie v Bosně roku 1881 se však od biskupových představ diametrálně lišily, což se nejspíše promítlo i do jeho zpočátku poněkud odměřeného postoje vůči prvnímu vrchbosenskému arcibiskupovi Josipu Stadlerovi.³⁶¹ Strossmayer sice Stadlera počátkem 80. let kritizoval, ale později s ním v řadě otázek našel společnou řeč.³⁶² Oba vysoké církevní hodnostáře přitom pojil jejich zájem omezit maďarský vliv a upevnit pozice římskokatolické církve v bosenském prostředí, jehož Strossmayer hodlal dosáhnout mj. prostřednictvím institucionální a zákonné podpory dobrovolných konverzí muslimů ke katolictví.³⁶³ Celkově lze ovšem říci, že jeho snahy o zasahování do církevních záležitostí v Bosně po roce 1878 nebyly korunovány úspěchem, neboť byly zpravidla v rozporu s představami a přáními vládnoucích kruhů monarchie, jimž se římská kurie snažila vycházet vstříc.³⁶⁴

izvora. Novi Sad 2002; P. SLIŠKOVIĆ, *Katolicizam u službi nacije*, s. 39–42; Zoran GRIJAK, *Josip Juraj Strossmayer i Josip Stadler*. In: Franjo Šanjek (ed.), *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: zbornik radova*. Zagreb 2006, s. 269–294.

358 Srov. J. BALABANIĆ – J. KOLANOVIĆ (eds.), *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli*, s. 48–49, 624–625.

359 Srov. tamtéž, s. 202–205.

360 Srov. tamtéž, s. 58–59, 68–69.

361 Srov. tamtéž, s. 66–67, 202–203, 218–219; F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. II*, s. 394.

362 Srov. Zoran GRIJAK, *Josip Juraj Strossmayer i Josip Stadler*. In: Franjo Šanjek (ed.), *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: zbornik radova*. Zagreb 2006, s. 269–294.

363 K Strossmayerovým postojům ke konverzím bosenských muslimů ke katolictví srov. podkapitolu *Střetávání křesťanství a islámu jako podstata východní otázky a bosensští muslimové* a J. BALABANIĆ – J. KOLANOVIĆ (eds.), *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli*, s. 52–55, 62–65, 81–87.

364 M. GROSS, *Vijek i djelovanje*, s. 279.

Také Rački se ve svých novinových článcích, projevech a korespondenci věnoval soudobým problémům,³⁶⁵ jejichž řešení se snažil iniciovat či ovlivnit Strossmayer. Na rozdíl od mimořádně exponovaného biskupa se ovšem soustřeďoval rovněž na více či méně odbornou elaboraci jejich historické dimenze. Tento přístup spočívající v kombinování aktuální problematiky s výkladem jejich dějinných kořenů uplatnil Rački například ve spise *Misli jednoga Hrvata nedržavnika o iztočnom pitanju* (1862, Myšlenky jednoho Chorvata nestátníka o východní otázce). Jednalo se o sérii dvanácti novinových článků,³⁶⁶ v nichž Rački nejuceleněji vyložil své pohledy na podstatu, historii a řešení východní otázky. V jednom dopise z roku 1858 pak dokonce Strossmayerovi sděloval svůj úmysl napsat církevní a světské dějiny Bosny, pokud setrvá několik dalších let v Římě, kde v tu dobu pobýval.³⁶⁷ Zanedlouho se však vrátil do vlasti a tento ambiciózní záměr se mu nikdy nepodařilo zrealizovat.

Při charakterizaci postavení Bosny v ideologii jihoslovanství však nelze opomenout jeho odborné historiografické rozpravy věnované chorvatskému státoprávnímu a územnímu vývoji³⁶⁸ či fenoménu středověké Církve bosenské.³⁶⁹ Rački totiž díky svému badatelskému zájmu o starší dějiny Bosny přispěl zásadním způsobem ke „kodifikaci“ pojetí historicko-politické a národní příslušnosti této země nejen v rámci původního jugoslavismu, ale v chorvatském politickém myšlení obecně. Na druhou stranu je potřeba zdůraznit, že ačkoliv postavení Bosny v ideologii jihoslovanství nabylo konkretizovanější a stabilnější podobu, než tomu bylo v případě ilyrismu, tak se ani Račkému nepodařilo zcela eliminovat všechny dosavadní nejednoznačnosti a rozpory vyplývající z dvojího, tj. chorvatského a širě jihoslovanického, pojetí této země a jejího obyvatelstva ve všech chorvatských národně-politických koncepcích vycházejících z jihoslovanické myšlenky. Jak vyplývá z dalšího výkladu, důvody takového stavu spočívaly jednak v přetrvávajícím napětí mezi historickoprávním a přirozenoprávním přístupem k Bosně, jednak v ambivalentně vymezeném vztahu mezi chorvatskou a srbskou národní identitou v Račkého učení.³⁷⁰

365 Srov. J. J. STROSSMAYER – Franjo RAČKI, *Politički spisi*.

366 Srov. Franjo RAČKI, *Misli jednoga Hrvata nedržavnika o iztočnom pitanju*. Zagreb 1862. Ačkoliv se jedná o první chorvatsky psaný spis o východní otázce, dosud nebyl publikován v ucelené podobě. Vyšel na pokračování od 29. 8. do 18. 9. 1862 v záhřebských novinách *Pozor* (čísla 198–199, 202–207, 210–212, 214).

367 Srov. Ivan ERCEG, *Djelatnost Dra Franje Račkoga odražena u njegovoj korespondenciji*. In: *Zbornik Historijskog instituta JAZU* (Zagreb) 2, 1959, s. 266.

368 Srov. TÝŽ, *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie*. Zagreb 1861; TÝŽ, *Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod*. In: *Rad JAZU* (Zagreb) 56, 1881, s. 68–140.

369 Srov. TÝŽ, *Bogomili i Patareni*. Prir. Franjo Šanjek. Zagreb 2003. Spis poprvé vyšel v letech 1869–1870 ve třech pokračováních v periodiku *Rad JAZU* (čísla 7/1869, 8/1869, 10/1870).

370 Račkého texty se rozcházejí v odpovědi na otázku, zda se jedná se o dva národy nebo dvě plemena téhož národa. Dodejme, že pokud by platila druhá varianta, pak často

7. 3. Rački o historické a národní příslušnosti Bosny

Historickou příslušností Bosny se Rački poprvé podrobněji zabýval ve své brožuře *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie* (Zlomky ze státního práva chorvatského za národní dynastie) z roku 1861, v níž si vytyčil za cíl zmapovat chorvatský teritoriální vývoj od počátku 7. do konce 11. století. Už v předmluvě přitom čtenáře upozorňuje, že Chorvatsko bylo v minulosti větší než dnes a že zahrnovalo také určité oblasti, jež někteří soudobí autoři přisuzují jiným jihoslovanským státům. Zároveň se ohrazuje proti každému „jihoslovanskému vlastenci“,³⁷¹ který by předkládané pojednání o územním rozsahu Chorvatska považoval za útok na svou užší vlast, respektive projev narušování jihoslovanské shody. Argumentuje přitom tím, že Chorvati a Srbové sice mají společný původ a jazyk, pročez jsou jedním národem, ale současně musí jedni i druhí respektovat a ctít skutečnost, že mají rozdílné dějiny. Konkrétně tvrdí, že Chorvati a Srbové „založili dva různé státy, k nimž později přibyla kdysi chorvatská Bosna“.³⁷² Autor tedy již v úvodu sděluje, že Bosnu pokládá za historicky chorvatskou zemi, přičemž se předem ohrazuje proti nesouhlasným reakcím vůči tomuto stanovisku, které očekává ze strany Srbů.

V samotné rozpravě pak Rački dospívá k závěru,³⁷³ že chorvatský národ má z titulu prvotního nabytí (*titulus acquisitionis*) „zákonné a nepromlčené právo vlastnictví na veškerý prostor od Bojany do Driny a Dunaje“,³⁷⁴ neboť se jedná o území, které Chorvaté hrdinsky dobili v době stěhování národů. Právě v autorem podrobněji vymezených hranicích, které zhruba zahrnují teritorium dnešního Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Slovinska a Černé Hory, se prý na počátku 7. století rozkládal původní chorvatský stát. Bosna tudíž tehdy podle Račkého slov tvořila „nedílnou součást Chorvatska“,³⁷⁵ což se snaží doložit historickými prameny. Stejně jako všichni doboví chorvatští a srbské učenci, kteří se zabývali nejstarším obdobím jihoslovanských dějin, přitom svá tvrzení zakládá primárně na výkladu spisu Konstantina Porfyrogenneta *O spravování říše* z 10. století.³⁷⁶ S jeho pomocí vytyčuje

není zcela zřejmé, zda se jedná o dvě plemena úžeji srbochorvatského či šíře jihoslovanského národa (jehož součástí jsou nejen Chorvaté a Srbové, ale též Slovinci a Bulhaři).

371 F. RAČKI, *Odlomci*, s. V.

372 Tamtéž.

373 Srov. tamtéž, s. 38–39.

374 Tamtéž, s. 39. Rački přitom zdůrazňuje, že chorvatský národ má na toto území jak historické, tak přirozené právo: „Na sve ove zemlje, [...], narod hrvatski ima pred Evropom takovo právo, kakovo ikog ini narod na svoje: právo po historiji, právo po narodnosti, po starih listinah i po bratskoj krvi.“ (Tamtéž, s. 38)

375 Srov. F. RAČKI, *Odlomci*, s. 18–19.

376 Byzantský císař Konstantina VII. Porfyrogennetos totiž ve svém díle *De administrando imperio* z 10. století mj. pojednává o dobovém teritoriálním rozsahu jednotlivých jihoslovanských držav na Balkánském poloostrově. V 19. století byl tomuto historickému prameni přiřkládán mimořádný význam ze strany chorvatských a srbských národních ideologů, kteří se jeho prostřednictvím pokoušeli dokázat starobylost nároku vlastního

rovněž prvotní hranici mezi chorvatským a srbským národem, která prý na začátku 7. století procházela podél řeky Driny a Dinárských hor.³⁷⁷ Rački tím pádem prohlašuje Bosnu za historicky chorvatskou zemi nejen ze státně-politického, ale také národnostního hlediska (řeka Drina totiž tvoří podstatnou část východní hranice Bosny se Srbskem).

Primárním účelem citované publikace bylo poukázat na historickou svébytnost a územní rozsah Trojediného království v době, kdy se rozhodovalo o budoucím státoprávním uspořádání habsburské monarchie po pádu Bachova absolutismu. Na jaře roku 1861 zasedal poprvé od revolučních let 1848–1849 chorvatský sněm, který na jednom z prvních jednání přijal usnesení, že Chorvatsku musí být navrácena území, která v minulosti ztratilo ve prospěch osmanské říše. Z odsouhlaseného textu je patrné, že delegáti předpokládali, že se blíží řešení východní otázky, protože považovali za důležité zdůraznit historickou příslušnost zmíněných, blíže nespecifikovaných, oblastí k Trojedinému království.³⁷⁸ Nedlouho poté zopakovali též požadavek v adrese panovníkovi.³⁷⁹ Obdobné ladění má i dobový program Národní strany,³⁸⁰ jehož byl Rački spoluautorem, a v němž je

národa na určitá sporná území. Porfyrogennetos jim přitom skýtal dostatek prostoru ke zcela protichůdným interpretacím, neboť hranice mezi jednotlivými politickými útvary a národy vytyčoval značně nejednoznačným a rozporuplným způsobem. Srov. Tibor ŽIVKOVIĆ, *Constantine Porphyrogenitus' Source on the Earliest History of the Croats and Serbs*. In: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (Zagreb) 42, 2010, s. 117–131; Relja NOVAKOVIĆ, *Još o nekim pitanjima teritorijalnog prostanstva Srbije i Hrvatske sredinom X. stoljeća*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 19–20, 1966–67, s. 265–293.

377 Srov. F. RAČKI, *Odlomci*, s. 19–20.

378 Celistvý text usnesení zní: „U očigled dogodjajah političkih sbivših i sbijajućih se u susjednom carstvu turskom, s kojih razpad takovog prije ili poslije slediti mora, čuti se sabor trojedne kraljevine potaknutim: da, za užčuvanje prava hkrune i države hrvatske na one njojzi od nje gda pripadajuće, nu nezgodom vremenah odciepljene i turskom carstvom privaljene pokrajine, ovdje naročito napomene, da se ove pokrajine kod riešenja iztočnog pitanja opet trojednoj kraljevini pridružiti moraju.“ (Članak XI. O pravu trojedne kraljevine na nje gda hrvatske sada turske pokrajine. In: Dragojlo KUŠAN – Mirko ŠUHAIJ (eds.), *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., Svezak I.. Zagreb 1862, s. 16*)

379 Sabor od panovníka žádal obnovení teritoriální integrity Trojediného království, přičemž mj. zdůraznil mimořádnou historickou úlohu Chorvatů při obraně monarchie i Evropy: „tri vieka, puna nade i nevolje, bdije narod pod oružjem i prolivae riekomice svoju krv za dom i priestol Vašega Veličanstva i za obranu carevine i Evrope“. V souvislosti s východní otázkou pak delegáti vyzvali císaře, aby navázal na někdejší ofenzivní politiku habsburské dynastie vůči osmanské říši, získal zpět ztracená území a na základě historického i národního práva je sjednotil Trojediným královstvím: „S one strane rieke Une i Save žive narod, koji je nje kada istu sudbinu dielio s trojednom kraljevinom, ter ima ne samo po svezi prošastnosti, nego i po svezi zemljopisnoga položaja i jedne krvi istu i u buduće dieliti. Kada se ondje počme rušiti, što nije osnovano na pravdi i na istom temelju, na kojem stoje ostale kršćanske države, Vaše će Veličanstvo steći velike zasluge za naš narod, čovječansko i svoj dom, ako nit narodne i dinastičke politike, od koje se je od njeke dobe žalibože odstupilo, ondje nastavi, gdje bi prekinuta i opet sjedini, što bi po pravcu poviesti i naravi imalo sjedinjeno biti.“ (Sabor-ska predstava na Nj. Veličanstvo za povratak cjelokupnosti troj. kraljevine. In: Dragojlo KUŠAN – Mirko ŠUHAIJ (eds.), *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., Svezak II.. Zagreb 1862, s. 31–35*).

380 Srov. I. ERCEG, *Djelatnost Dra Franje Račkoga*, s. 267–268.

přímo požadováno, aby v případě územního rozšíření Rakouska na úkor Turecka byly s Chorvatskem sloučeny všechny dobyté země, v nichž se mluví slovanským jazykem.³⁸¹ Součástí programu jsou též body, od jejichž realizace si vedení strany slibovalo upevnění chorvatského politického vlivu a hospodářských pozic v Bosně. Konkrétně bylo požadováno usnadnění přechodu vzájemné hranice a odstranění celních bariér, obsazení míst rakouských konzulů v Bosně osobnostmi původem z Trojjediného království a jmenování dvou Chorvatů na rakouské vyslanectví v Cařihradě „s ohledem na Bosnu, Hercegovinu a turecké Chorvatsko“.³⁸² Je tedy zřejmé, že Bosna byla v době, kdy Rački formuloval svou národně-politickou koncepci, předmětem eminentního zájmu dobové chorvatské politické reprezentace. Ta se přitom ztotožňovala s jeho přesvědčením o chorvatském historickém právu na tuto zemi a většinově sdílela i Račkého představy o někdejších územním rozsahu chorvatského státu. Hlavní ideolog jihoslovanství také na půdě chorvatského sněmu zopakoval své zjištění z výše citované brožury, že Trojjediné království „kdysi sahalo od Jaderského moře do Driny, od Drávy do Bojany, přinejmenším do Neretvy“.³⁸³

V souvislosti se zmínkou Neretvy, je potřeba říci, že Rački již ve své publikaci poukázal na skutečnost, že v době největšího mocenského rozmachu chorvatského státu v 11. století tvořila jeho jižní hranici nejspíše právě tato řeka a nikoliv Bojana, která se vlévá do moře až na dnešním černo-horsko-albánském pomezí. Následujícího roku 1862 proto Rački v souladu s tímto názorem kritizoval právě vydanou mapu historických hranic chorvatského státu,³⁸⁴ jejímuž autorovi Josipu Partašovi v recenzi vytkl, že nerozlišuje mezi oblastmi původně osídlenými Chorvaty a teritoriálním rozsahem chorvatského státu. Ten se totiž v průběhu staletí měnil a na území mezi Drinou a Bojanou „se stýkala dvě plemena, to jest chorvatské a srbské, jednoho prootního národa, přičemž národ srbský zajisté mezi oněmi řekami zasahoval hlouběji k moři. Jmenovitě, není pochyb, že obsadil Lim, dolní Drinu a směrem k Neretvě se prostíral až do starého Humu (tj. Hercegoviny – pozn. PS)“.³⁸⁵ Partaš prý neměl do své mapy zahrnout celé toto teritorium či přinejmenším jeho část, a to „současnou Černou Horu (někdejší horní Zetu) a jihovýchodní část bosenského pašalíku“.³⁸⁶ Zmíněné území by podle recenzentova názoru bylo sporné umístit i na mapu „starých hranic národa chorvatského“,³⁸⁷ natožpak

381 Tamtéž, s. 268.

382 Tamtéž.

383 J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politické spisy*, s. 337–338.

384 Mapa vyšla pod názvem *Zemljovid stare cjelokupne Kraljevine Hercegovine: sa označenjem granicah sada obstojećih pokrajinah* (1862, Mapa starého celkového Království chorvatského: s vyznačením hranic nynějších oblastí) v Záhřebu. Její kritiku Rački uveřejnil v periodiku *Pozor* 14. 10. 1862.

385 *Pozor*, br. 236, 14. 10. 1862.

386 Tamtéž.

387 Tamtéž.

v Partašem deklarovaném znázornění historických hranic Chorvatského království.

Zatímco tedy Rački ve své výše citované brožuře vydané o několik měsíců dříve neochvějně hájil historické i přirozené právo Chorvatů na veškeré území sahající po Drinu a Bojanu, nyní sice opakuje své tvrzení, že se až do těchto řek rozkládalo původní chorvatské osídlení, avšak zároveň vyslovuje pochyby o dějinné příslušnosti poměrně rozsáhlého území mezi zmíněnými řekami (části dnešní Černé Hory, východní Hercegoviny a novopazarského sandžaku). Připouští přitom, že tyto oblasti původně osídlili Srbové. Vzhledem k deklarované chorvatsko-srbské národní jednotě ovšem z této skutečnosti nevyvozoval žádné dalekosáhlé závěry. Jeho pojetí chorvatského historického práva státního, které tak vehementně obhajoval před a během zasedání saboru v roce 1861, zůstalo touto precizací chorvatsko-srbského rozhraničení nedotčeno. Rački beztak považoval chorvatské státní právo především za prostředek k upevnění politicko-správní integrity Trojjediného království a nikoliv za platformu sjednocení slovanského jihu ve velkochorvatských intencích (jak tomu bylo v případě pravašů). Z hlediska přirozeného práva národního, na němž stavěl svou koncepci jihoslovanského sblížení, pak teoreticky nehrálo žádnou roli, zda na určitém území převažoval živel chorvatský či srbský. Jak Rački poznamenal ve svém zmiňovaném spise o východní otázce, který vyšel nedlouho před jeho kritikou Partašovy mapy: „*Jako Chorvat nerozlišuji prospěch národa chorvatského od prospěchu národa srbského, neboť jsem přesvědčen, že to co je prospěšné jednomu, nemůže být na škodu druhému. Jaké oblasti Balkánského poloostrova obsadili kdysi Chorvaté, jaké Srbové, dokud sahá národ srbský, dokud chorvatský, to jsou otázky, které mohou vyřešit ‚sine ira et studio‘ učení dějepisci a jazykovědci. Já považuji Chorvaty a Srby za dvě plemena jednoho a téhož národa, rozdělená samotnými dějinami.*“³⁸⁸

Tyto Račkého postoje se odrážely také v jeho pohledu na Bosnu. V letech 1861–1862 sice opakovaně trval na chorvatském historickém právu na tuto zemi, později ovšem zdůrazňoval především její vícenárodní charakter. Kritizoval přitom národnostní výlučnost, s níž k Bosně přistupovala řada dobových srbských i chorvatských autorů a veřejných činitelů. Jako historika jej popuzovalo zvláště účelové zkruslování bosenských dějin, jehož se hojně dopouštěli Srbové i Chorvaté v zájmu prokázat exkluzivní právo vlastního národního společenství na Bosnu. Opakovaně přitom polemizoval s představiteli obou stran tohoto sporu. Srbům vytýkal mj. „*dobytelské úmysly k výlučnému prospěchu Srbstva*“³⁸⁹ nebo připisování srbské

388 F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 214, 18. 9. 1862.

389 J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politički spisi*, s. 478. Citace pochází z textu *Zablude srpske politike* (1886, Omyly srbské politiky), v němž Rački nejkomplexněji vyložil své výhrady vůči politice Srbska i srbských politiků v Rakousku-Uhersku. Článek sepsal v reakci na vojenskou agresi Srbska vůči Bulharsku roku 1885.

národní příslušnosti Bosňanům všech tří vyznání.³⁹⁰ Chorvaty pak kritizoval zvláště za lpění na historickém právu jako základním axiomu národní politiky.³⁹¹ V jednom soukromém dopise z roku 1877 adresovaném čelnému představiteli dalmatské Národní strany Mihovilu Pavlinovičovi dokonce Rački zpochybnil samotnou relevanci konceptu historického práva v případě, že nekoresponduje s právem národním.³⁹² Údajnou jalovost jednostranného prosazování historického práva přitom ilustroval tvrzením, že pokud někdo disponuje tímto právem na Bosnu, pak je to především Turecko a v druhém plánu Uhry.³⁹³

Při stejné příležitosti Rački rovněž odsoudil manipulativní výklady dějin Bosny, jejichž cílem bylo za každou cenu nalézt historické důkazy o její domnělé příslušnosti k chorvatskému politickému či národnímu prostoru. Jelikož se takovému zneužívání dějin snažil předejít, tak ve své historiografické tvorbě věnoval mimořádnou pozornost problematice teritoriálního vývoje chorvatského státu, přičemž se pochopitelně zabýval i otázkou politické svrchovanosti nad Bosnou ve staletích předcházejících jejímu dobytí osmanskými Turky. Výjimečně faktograficky nabitá byla v tomto ohledu zvláště jeho studie *Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod* (1881, Chorvatsko před XII. stoletím z hlediska územního rozsahu a národa), v níž se Rački po dvaceti letech od vydání své výše analyzované brožury o územním vývoji Chorvatska mezi 7. a 11. stoletím znovu zabýval stejným tématem. Tentokrát ovšem nebyl motivován snahou o vymezení rozsahu chorvatského historického práva, což spolu s celkově odbornějším rázům práce bezesporu napomohlo tomu, že dospěl k mnohem realističtější závěrům ohledně rozsahu chorvatského středověkého státu, než tomu bylo v roce 1861. Zatímco tehdy rezolutně hájil chorvatskou státní i národ-

390 Zvláště výmluvný případ kritiky tohoto přístupu představuje Račkého recenze knihy *Opis Bosne i Hercegovine* (1865, Popis Bosny a Hercegoviny) srbského autora Toma Kovačeviće. Recenzent zjišťuje, že se v podstatě jedná o nové, „srbizované“ vydání díla bosenského františkána I. F. Jukiće *Zemljopis i poviestnica Bosne* (1851, Zeměpis a dějiny Bosny). Rački tomuto plagiátu vytýká jeho nacionální a náboženskou výlučnost, neboť na rozdíl od originálu „*nije nadahnut onim pomirljivim duhom, koji odlikuje Jukića, između jednokrone braće svih triju vjerozakona. Najgore u Kovačevića prolaze Bošnjaci katolici. Oni su »zaslijepljeni rimokatolici« (str. V); svi stanovnici jesu dakako sami oveiani Srbi, a »nejednako naimenovanje izišlo je iz popovske fabrike koji su htjeli po svojoj zloći i po nameri propagandista jedan isti narod razvoditi« itd. (str. 21). Tko će se o tom osvojediti, u koga je veći fanatizam, u fratra bosanskoga ili u pravoslavnoga pisca, toga savjetujem, da savna §. 11. u Jukićevu zemljopisu (str. 16) i Kovačevićevu opisu (str. 18).“ (Franjo RAČKI, *Opis Bosne i Hercegovine od Tome Kovačevića*. In: Književnik / Zagreb / 3, 1866, s. 156-157.)*

391 Srov. např. spis *Stranka prava* (1881, Strana práva) v J. J. STROSSMAYER - F. RAČKI, *Politički spisi*, s. 411-427.

392 Dopis uveřejnil spolu s polemickými glosami jeho adresáta a svým stručným komentářem Rade Petrović. Srov. Rade PETROVIĆ, *Franjo Rački o istorijskom pravu na Bosnu i Hercegovinu*. In: Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU (Zagreb) 9, 1979, s. 217-223.

393 „*Ako se vidi ko poziva na pravo historičko tada ga imade Turčin; a pošilje Turčina Ugarska; ali ova imade jednako pravo i na Vlašku, Jeruzalim, Napulj itd.*“ (Tamtéž, s. 222)

ní příslušnost veškerého teritoria od Jadranu po Drinu a Bojanu, nyní nejzazší historické hranice Chorvatska klade do povodí Neretvy a Vrbasu,³⁹⁴ přičemž konstatuje, že „*Chorvatsko postupem času své území vůči Bosně ztrácelo a nikoliv získávalo*“.³⁹⁵

Rački, který bezpochyby významnou měrou přispěl k tomu, že chorvatští politici i veřejnost začali vnímat celou Bosnu jako nedílnou součást chorvatského historického prostoru, se tak nyní paradoxně vrací do rámce hranic Tureckého Chorvatska, jež ke všemu vymezuje dosti střízlivým způsobem.³⁹⁶ Pro úplnost budiž řečeno, že se sám vždy vyhýbal termínu Turecké Chorvatsko a při definování východních hranic historického Chorvatska používal prosté geografické vymezení či názvy středověkých žup. V rozebírané studii pak poukázal na skutečnost, že severozápadní cíp soudobé Bosny (přibližně do rozvodí Uny a Vrbasu) sice tvořil integrální součást Chorvatska až do doby, kdy byl ovládnut osmanskými vojsky,³⁹⁷ avšak většinu ostatních pohraničních oblastí ztratil chorvatský stát ve prospěch Bosny ještě před příchodem Turků. Rački též stručně zmapoval, jak se Bosna postupně územně rozšiřovala na úkor svých sousedů, což bylo provázeno procesem prohlubování jejího autonomního postavení, který nakonec vyústil v nabytí plné státní suverenity.³⁹⁸

Za výchozí bod svého bádání bere autor opět Porfyrogennetův spis, z něž vyvozuje, že v polovině 10. století, kdy bylo dílo sepsáno, zaujímal Bosna relativně malé území v povodí stejnojmenné řeky a nacházela pod svrchovaností srbského knížete. Její západní hranice, kterou lokalizuje do povodí Vrbasu,³⁹⁹ tak prý současně představovala hranici Chorvatska se Srbskem. Rački dokonce tehdejší Bosnu nazývá mostem, který tyto dvě země spojoval.⁴⁰⁰ Nejspíše mimo jiné na základě tohoto tvrzení vyslovila M. Gross domněnku, že Rački „*právě v Bosně a Hercegovině tuší onen krystalizační bod, který by nakonec mohl spojit Chorvaty a Srby*“.⁴⁰¹ Jisté je, že Rački se více než kterýkoliv jiný chorvatský národní ideolog 19. století snažil zamezit tomu, aby Bosna představovala příčinu sváru mezi těmito dvěma národy. Již v roce 1869 tak napsal, že „*Bosna se svou pozdější nedílnou součástí Humem (tj. Hercegovinou – pozn. PS) patří mezi národnostně chorvatsko-*

394 Zatímco v přímoří prý jižní hranici Chorvatska původně tvořila řeka Cetina a od 11. století Neretva, na východě jeho území sahalo maximálně do povodí Vrbasu. Srov. F. RAČKI, *Hrvatska prije XII. vieka*, s. 140.

395 Tamtéž, s. 102.

396 „*Iztočne granice između Save i Neretve nisu se za sve ovo vrijeme bitno mienjale dopiruć onđe do gorja, koje dieli s jedne strane poriečje Neretve od poriečja Vrbasa, s druge strane poriečje Vrbasa od poriečja Une, ali tako da sa one i prvo u Posavini obuhvatale.*“ (Tamtéž, s. 140)

397 Srov. tamtéž, s. 74, 99–100.

398 Srov. tamtéž, s. 95–101.

399 Srov. tamtéž, s. 73–74.

400 „*Most pako, koj je spajao Hrvatsku i Srbiju bijaše ,τὸ χωριον Βόσωνα’.*“ (Tamtéž, s. 83)

401 M. GROSS, „*Ideja jugoslovenstva*“ *Franje Račkoga*, s. 341. Autorka výslovně hovoří o „*dojmu*“, přičemž nespécifikuje, na čem jej zakládá.

–*srbské země*“,⁴⁰² přičemž tomuto pojetí zůstal věrný po celý život. Přestože počátkem 60. let hájil chorvatské historické právo na Bosnu, ve stejné době vybízel Srbsko k vymanění této země z turecké nadvlády.⁴⁰³ Nikdy přitom nezpochybnil národní právo Srbů na tuto zemi a vždy důsledně trval na tom, že Bosna patří Chorvatům i Srbům, pročež by o ní měli rozhodovat ve vzájemné shodě. Tento přístup byl příznačný zvláště pro jeho pojetí řešení východní otázky, o němž pojednám podrobněji. Předtím ovšem pokládám za přínosné zmínit ještě jeden okruh Račkého historiografické tvorby, který úzce souvisí s národnostní, respektive etnokonfesionální, dimenzí bosenské otázky. Mám jím na mysli jeho teze o středověké Církvi bosenské a úloze jejích věřících v bosenském politickém vývoji a etnogenezi.

7. 3. 1. Rački a bogomilský mýtus

Těžko bychom hledali téma úzce spjaté s dějinami Bosny, které se těšilo takové pozornosti moderní historiografie jako fenomén heterodoxní Církve bosenské, která spolu s etablovanými křesťanskými církvemi římskokatolickou a pravoslavnou utvářela konfesionální ráz bosenské společnosti ve středověku. Rački stál u samotného zrodu odborného bádání osvětlujícího charakter této instituce, přičemž některé jeho závěry byly nekriticky přejímány pozdějšími generacemi dějepisců i laických autorů, jejichž fantazii jitrí tato látka opředěná aurou záhadnosti dodnes.

Tvůrce ideologie jihoslovanství se Církví bosenskou zabýval nejob-
sáhleji ve spise *Bogomili i Patareni* (1869–1870, Bogomilové a Pataréni), kde prezentoval několik problematických tezí, jež sice nebyly původní, ale které zaštitil svou odbornou autoritou. Především jeho zásluhou tak začaly být široce uznávány, a to i za hranicemi Chorvatska a širě jihoslovanského prostoru. Podle současného bosenskohercegovského historika Dubravka Lovrenoviće tak Rački sehrál velmi důležitou roli při konstituování tzv. bogomilského mýtu,⁴⁰⁴ který je dodnes (zne)užíván k politicko-ideologickým účelům. Termín bogomilové se původně vztahoval na stoupence dualistického náboženského učení, jež se zrodilo v 10. století v Bulharsku. Rački ovšem tvrdí, že se odtud bogomilství rozšířilo nejprve do Srbska a na sklonku 12. století též do Bosny, kde se prý bogomilská sekta „více než v kterékoliv jihoslovanské zemi upevnila a rozšířila“.⁴⁰⁵ Ačkoliv seriózní historiografie druhé poloviny minulého století přesvědčivě zpochybnila souvislost mezi

402 F. RAČKI, *Bogomili i Patareni*, s. 57.

403 Srov. TÝŽ, *Mislí*, In: Pozor (Zagreb), br. 214, 18. 9. 1862.

404 Historickému vývoji a soudobé instrumentalizaci bogomilského mýtu věnoval Lovrenović monografii, v níž také stručně pojednal o úloze F. Račkého při jeho konsolidaci. Srov. Dubravko LOVRENOVIĆ, *Povijest est magistra vitae (O vladavini prostora nad vremenom)*. Sarajevo 2009⁵.

405 F. RAČKI, *Bogomili i Patareni*, s. 57.

přívrženci zmíněné bulharské hereze a Církvi bosenskou,⁴⁰⁶ její věřící, kteří sami sebe nazývali křesťany (*krstjani*), bývají zvláště v bosňáckém prostředí dodnes označováni za bogomily.

Rački sice preferoval termín patarění, jenž používal jako synonymum,⁴⁰⁷ ale jádro bogomilského mýtu tkví v tezi, jíž zpopularizoval a která praví, že tito domnělí heretici přestoupili po obsazení Bosny osmanskými Turky hromadně a dobrovolně na islám. Konvertovat přitom měli poté, co se z důvodu náboženských rozbrojů s katolíky a z touhy po pomstě spojili s muslimy proti „svým jinověrným bratřím“,⁴⁰⁸ a tak zpečetili osud bosenského království, které vydali napospas tureckým dobyvatelům. V důsledku zrad a zbabělosti se tak prý sultán domohl Bosny snadněji a rychleji než kterékoliv jiné jihoslovanské země.⁴⁰⁹ Rački doslova tvrdí, že „*Bosna byla velmi nemocná, když nebyla s to hrdinsky zahynout*“, přičemž za hlavního původce této „nemoci“ označuje náboženskou a morální zkaženost, která prý po staletí nahlodávala její tkáň.⁴¹⁰

Z hlediska pozdějšího vývoje bogomilského mýtu se pak jako nejdůležitější jeví jednak jeho závěr, že k islámu konvertovala značná část bosenských šlechticů, jednak nabízená odpověď na otázku, jak je možné, že zatímco katolíci a pravoslavní žijí v Bosně dodnes, tamní „patarění“ náhle zmizeli z historické scény po pádu země do tureckého područí. Tuto skutečnost si totiž Rački vysvětluje slovy: „*Zaměňme bosenské patarěny současnými muslimy a získáme starý obraz náboženských vztahů v Bosně.*“⁴¹¹ Hlavní

406 Dobové prameny bosenské a dubrovnícké provenience vyvracejí tradované přesvědčení, že Církev bosenská představovala jednu ze středověkých dualistických sekt, jakými byli bulharští bogomilové či západoevropští katarí. Na rozdíl od stoupenců těchto rigidně dualistických učení nezatracovali přívrženci heterodoxní Církve bosenské materiální svět a její hodnostáři se podobně jako římskokatolíci či pravoslavní duchovní běžně účastnili politických, právních či diplomatických aktů spjatých se světskou správou. Obvinění z údajného dualismu Církve bosenské zaznívala z konkurenčního, nepřátelsky naladěného katolického či pravoslavného prostředí a často byla motivována politickými důvody. Z výše zmíněných domácích pramenů vyplývá, že stoupenci Církve bosenské – na rozdíl od bogomilů či katarů – nezpochybňovali základy křesťanské věrouky, praxe a symboliky (víra v Boží všemohoucnost, učení o Svaté Trojici, přijímání Starého zákona, užívání symbolu kříže, vyznávání kultu světců, sloužení mši, stavba a užívání kostelů aj). Srov. přehledně shrnutí této problematiky spolu se základní bibliografií v článku: Srećko M. DŽAJA – Dubravko LOVRENOVIĆ, *Srednjojejevkovna Crkva bosanska*. In: Svjetlo riječi (Sarajevo), posebni prilog Bosanski krstjani ni dualisti ni bogumili, siječanj 2007, s. 1–16. V angličtině a češtině k témuž srov. např. Noel MALCOLM, *Bosnia: A Short History*. London 1994, s. 27–42; L. HLADKÝ, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, s. 30–41.

407 Srov. F. RAČKI, *Bogomili i Patareni*, s. 59.

408 Tamtéž, s. 123.

409 Srov. tamtéž, s. 116, 122–123.

410 Tamtéž, s. 123. Obdobně expresivním způsobem komentoval Rački zánik středověké bosenské státnosti již ve své zmiňované sérii článků o východní otázce, a to v kontextu popisu pronikání osmanských Turků na Balkán: „*Kao posljednja žrtva na balkanskoj hekatombi sruši se nesložna Bosna (1463.), zaklana izdajničkim nožem vojvode Radaka!*“ (TÝŽ, *Mišli*, In: Pozor (Zagreb), br. 198, 29. 8. 1862.

411 Tamtéž, s. 124.

ideolog jihoslovanství tak odvozuje původ bosenských muslimů od údajných středověkých heretiků, jejichž elita si udržela mocenské postavení díky své konverzi k islámu, a pro něž se s Račkého přičiněním vžilo označení bogomilové.

Tato historická konstrukce sice byla později spolehlivě vyvrácena,⁴¹² ale od přelomu 19. a 20. století se podílela na formování svébytné národní identity bosenských muslimů, kteří jejím prostřednictvím poukazovali na historickou kontinuitu vlastního národního společenství sahající do předosmanského období. Na těchto základech konstruovaný bogomilský mýtus měl tudíž zpočátku legitimizační funkci, neboť nejen soudobé šlechtě, ale celému kolektivu bosenských muslimů skýtal obdobné historické ukotvení, s jakým v zájmu prosazení svých národně-politických zájmů operovali jejich křesťanští sousedé. Od 90. let minulého století se však tento mýtus stal nedílnou součástí ideového a argumentačního instrumentáře bosňáckých nacionalistů, kteří jej v nejrůznějších obměnách začleňují do svých pseudovědeckých výkladů bosenské historie.⁴¹³ Dějiny totiž po vzoru svých srbských a chorvatských ideologických soupeřů pojmají jako symbolické bojiště a prostřednictvím bogomilského mýtu ospravedlňují své hegemonistické postoje a cíle prosazované v reálném politickém životě.

Domnělé bogomilství Církve bosenské, jež francouzský slavista André Vaillant (1890–1977) celkem oprávněně označil za „*dílo F. Račkého a chorvatského romantismu*“,⁴¹⁴ tak má dodnes své zapálené, leč poněkud nečekané, zastánce. V době, kdy Rački psal o tomto fenoménu, z něž se postupně vyvinula „*ona krásná nacionální hereze, na níž byli Chorvaté hrdí a která konku-*

412 Žádný dobový pramen nedokládá, že by bosenská většina či přívrženci Církve bosenské hromadně přestoupili na islám po dobytí jejich země Osmany (1463). Turecké daňové soupisy majetku a obyvatelstva, tzv. deftery, naopak svědčí o skutečnosti, že islamizace Bosny byla pozvolným procesem trvajícím po dobu několika generací. Muslimové podle těchto dokumentů tvořili v prvních letech po začlenění Bosny do osmanské říše nepatrnou část populace, jež začala rapidně narůstat teprve od přelomu 16. a 17. století. Tytéž prameny, které obyvatelstvo Bosny kategorizují podle náboženské příslušnosti, nepřímo dokládají, že „bosenská víra“ byla víceméně vykořeněna již v době pádu Bosny do tureckého područí. Deftery z 15. a 16. století totiž neuvádějí více než 700 jedinců v kategorii *kristian* (tj. krstjan), což je pochopitelně nesrovnatelně méně než v případě příslušníků ostatních křesťanských konfesí (N. MALCOLM, *Bosnia*, s. 42). Tyto údaje nepřekvapí, jestliže si uvědomíme, že již před rokem 1463 byla rozprášena organizační struktura Církve bosenské a její hodnostáři a věřící byli nuceni buď konvertovat ke katolictví, nebo uprchnout. Rozhodným zásahem proti údajným bosenským heretikům totiž římská kurie podmiňovala svou pomoc bosenskému panovníkovi při obraně jeho země proti tureckému nebezpečí. Svou pasivitu v tomtéž přitom následně Řím ospravedlňoval právě prostřednictvím mýtu o zradě, jež se měla stát příčinou zkázy Bosensko-horvatského království a jejímž strůjci měli být předáci tamní kacífské sekty, kteří prý svou vlast vydali napospas Turkům, neboť se tak hodlali pomstít králi za vytrpěná příkoří. Srov. např. tamtéž, s. 51–57; Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*. Mostar 1999; D. LOVRENOVIĆ, *Povijest est magistra vitae*, s. 139–148.

413 Srov. tamtéž, s. 201–329.

414 Citováno dle TÝŽ, *Bosanski mitovi*, s. 31.

rovala českému husitství“⁴¹⁵, totiž předci dnešních Bosňáků ještě byli národnostně indiferentní a Chorvaté i Srbové je zpravidla považovali za nedílnou součást vlastního národa. Ideologové původního jugoslavismu v tomto ohledu nepředstavovali výjimku.

7. 4. Střetávání křesťanství a islámu jako podstata východní otázky a bosenští muslimové

Rački a Strossmayer zaujímali krajně negativní postoj vůči islámu, což se promítalo do jejich pojetí východní otázky i obecnějšího vztahu mezi Západem a Východem. Jejich podstatu totiž víceméně redukovali na střetávání křesťanství a islámu, jež přitom pojímali jako souboj Dobra se Zlem, respektive civilizace s barbarstvím. Na utváření této zjednodušující optiky se bezesporu podílela nejen skutečnost, že byli oba křesťanskými duchovními, ale také obecně evropská a zvláště domácí kulturní tradice stereotypního nahlížení na islám, muslimy a osmanskou říši.⁴¹⁶ V textech tvůrců ideologie jihoslovanství se každopádně k těmto třem souvisejícím pojmům pravidelně pojí epitety jako fanatický, bojovný, barbarický či despotický.

Platí to například pro Račkého zmiňovaný spis o východní otázce z roku 1862, v němž autor hájí názor sdílený i Strossmayerem, že osmanskou říši nelze reformovat, a že je odsouzena k zániku. Toto přesvědčení přitom odůvodňuje tím, že Turecko na rozdíl od soudobých evropských států nestojí na zdravých základech tvořených ‚křesťanskou rodinou‘ a ‚evangelickou rovností‘.⁴¹⁷ Pouze křesťanská rodina založená na monogamii, nerozlučném sňatku a jasném vymezení práv a povinností mezi jejími jednotlivými členy totiž prý vytváří vhodné podmínky pro výchovu dětí. Podobně dogmatické stanovisko zaujímá autor také k uspořádání společenského života, právního řádu státu a mezinárodních vztahů. Všechny tyto oblasti se podle něj v případě křesťanských zemí řídí principy rovnoprávnosti a svobody, které vycházejí z evangelia. Právě díky tomu prý křesťanské státy dosáhly mimořádných úspěchů na poli vědy, umění, hospodářství a osvěty, přičemž reprezentují stabilní entity, jež se nemusejí obávat o svou existenci, rozvoj a pokrok.

Naproti tomu osmanská říše je podle Račkého předurčena k úpadku, neboť se jedná o státní útvar založený na Koránu, jehož slovo je v přímém

415 Tamtéž.

416 Srov. podkapitulu *Kletí Turci nebo ilyrští bratři?: bosenští muslimové v ideologii ilyrismu* a Božidar JEZERNIK (ed.), *Imagining 'the Turk'*. Cambridge 2010 (srbsky: *Imaginarni Turčin*. Beograd 2010); Andrew WHEATCROFT, *Infidels: A History of the Conflict Between Christendom and Islam*. London 2003 (česky: *Nevěřící: střety křesťanstva s islámem v letech 638–2002*. Praha 2006).

417 Srov. F. RAČKI, *Mislí*, In: *Pozor* (Zagreb), br. 199, 30. 8. 1862.

rozporu se zmíněnými „státotvornými“ hodnotami a principy. Muslimská rodina prý neplní svou výchovnou úlohu, neboť Korán otevírá prostor polygamii a stvrzuje nerovnoprávnost pohlaví. Žena pak v očích muže představuje pouhý sexuální objekt a to „*nejen v harému, ale dokonce i v ráji*“. Rodina vytvořená na takovýchto základech představuje krajně amorální prostředí, kde matka ztrácí svou důstojnost i mateřský cit ve „*věčném žaláři, v hnusu všeho smilstva, v kovárně všelikých spletek*“. Dítě tak vyrůstá „*nadivo-ko*“ a od svých rodičů se namísto užitečných věcí učí tomu, „*co by nemělo znát*“. Následně ovšem v oblasti výchovy dětí selhává také mešita a stát, neboť se jedná o instituce, jež brání rozvoji vzdělanosti, vědy a osvěty tím, že vyznávají „*vrcholný princip mohamedánské pedagogie*“, který praví, že „*všechna moudrost a všechna věda je obsažena v Koránu*“.

Svatá kniha islámu tak podle autorova názoru hájí tmářství, jež v kombinaci s údajným náboženským fanatismem vycházejícím z dogmatu, že „*všichni, kdo neuznávají Mohameda za proroka, jsou psiska, která je potřeba obězdat nebo zabít*“, zásadně limituje životaschopnost muslimských států. Svou moc totiž zakládají výhradně na násilí a despotismu, přičemž nerespektují mezinárodní právo, diskriminují a terorizují nemuslimskou část populace, jíž stejně jako ostatním občanům upírají rovná práva a nárok na osvětu a vzdělání, brání rozvoji vědy a umění a v dlouhodobější perspektivě tak spějí k záhubě. Ta prý dříve či později nevyhnutelně postihne také osmanskou říši, která vznikla právě na takovýchto pochybných ‚státních principech‘, o jejichž povaze podle autora podávají názorné svědectví dodnes zpustošené rozsáhlé oblasti kdysi ukořistěné Turky a „*pětisetleté mučednictví křesťanských národů*“.

Svou krajně zaujatou a stereotypní tirádu o morální zhýralosti a demokratické insuficientnosti světa islámu uzavírá Rački konstatací, že bezpráví, v němž žije křesťanská rája v Turecku, věrně vykresluje „*náš skvělý básník ve svém nesmrtelném Smail-agu Čengićovi*“. Odkazuje tedy na jeden ze svých zmiňovaných inspiračních zdrojů, jímž je domácí kulturní tradice – v tomto případě konkrétně reprezentovaná poémou I. Mažuraniće, klasickým dílem chorvatské protiturecké literatury. Rački tak bezděky připouští, že jeho představy o postavení křesťanů v osmanské říši jsou utvářeny nebo přinejmenším konvenují s literární fikcí.⁴¹⁸

Křesťané pod tureckou nadvládou přitom užívají jeho bezmezné sympatie, pročež také v jednom z dalších pokračování svého pojednání o východní otázce napadá údajně marnou a amorální víru evropské křesťanské diplomacie a jejich ‚novinářských nohsledů‘ v možnou nápravu osmanské říše cestou reforem. Ty prý totiž namísto zamýšleného zrovnoprávnění křesťanů naopak stupňují jejich utrpení. V souladu s výše uvedenými argumenty proto Rački dochází k závěru, že veškeré takto motivované úsilí

418 Všechny dosavadní přímé citace v této kapitole byly čerpány z F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 199, 30. 8. 1862.

evropské diplomacie je předem odsouzeno k nezdaru, dokud její představitelé nepochopí, že by „z mohamedánského Turecka měli učinit Turecko křesťanské“.⁴¹⁹ Bylo by totiž naivní se domnívat, že „Ježíš Kristus a Mohamed mohou sedět za jedním stolem“.⁴²⁰

Obdobně rigidní postoje zastával také Strossmayer. Během jednoho vystoupení na půdě chorvatského sněmu v roce 1866 tak kupříkladu prezentoval jako svou upřímnou zpověď názor, že se „Korán nikdy s křesťanstvím vjedno spojit nedá; že buď jedno, nebo druhé být musí“.⁴²¹ Současně zdůraznil, že „stát, který se chce rozvíjet, se musí zakládat na křesťanství nebo zaniknout“.⁴²² Přihlásil se tak k Račkým sdílenému přesvědčení, že křesťanství a islám reprezentují dva neslučitelné principy a že státy postavené na jiných než křesťanských základech nejsou dlouhodobě životaschopné. U příležitosti prvního slavnostního zasedání JAZU roku 1867 se pak Strossmayer dotkl také Račkým zmiňované problematiky rovnoprávnosti pohlaví. Tvrdil přitom, že křesťanství zajistilo ženě a matce náležitou úctu a uznání, bez nichž se žádný národ nemůže vymanit z barbarství, o čemž prý názorně svědčí poměry panující za hraniční řekou Sávou (tj. v Bosně, potažmo osmanské říši).⁴²³

Jak dokládá Strossmayerovo memorandum ruské vládě z roku 1876, biskup zastával téměř identické postoje jako jeho mladší spolupracovník také v dalších záležitostech spjatých s islámem. Ve jmenovaném spise mj. vyjadřuje svou víru v předurčenost a vůdčí úlohu Ruska v osvobození Evropy „od tureckého moru“.⁴²⁴ Zároveň vyčítá křesťanské Evropě, že před čtyřmi staletími dopustila, aby Turci vyvrátili několik křesťanských království a následně se nezákonně usadili „v nejkrásnější části Evropy“.⁴²⁵ Přítomnost Turků na evropském kontinentě je totiž podle jeho slov „pravá zhoubná rána a gangréna“,⁴²⁶ již je nezbytné amputovat. Stejně jako Rački rezolutně odmítá představu o reformovatelnosti osmanské říše, neboť opatření, jež nominálně zrovnoprávňují křesťany s muslimy, jsou přijímána pod nátlakem křesťanských velmocí, jejich realizaci má na starosti byrokracie, již autor přirovnává k roji orientálních kobylek, a co je nejdůležitější – tyto reformy odporují samotnému Koránu. Ten prý totiž stvrzuje podřízené, ba přímo otrocké, postavení křesťanů v muslimské společnosti. Své stoupen-

419 F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 203, 4. 9. 1862.

420 Tamtéž.

421 J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politčki spisi*, s. 144.

422 Tamtéž.

423 Tamtéž, s. 225–226.

424 Strossmayer se v tomto spise snažil přimět Petrohrad k uzavření konkordátu se Svatým stolicem. V souvislosti se zmíněnou protitureckou misí Ruska dokonce předpokládá navrácení Konstantinopole do křesťanských rukou: „Slavno Rusko Carstvo predredeno je pred svima ostalim, da što prije oslobodi Evropu od turske kuge i pospješni dan, kad će se u Aja Sofiji opet obaoljati sveti obredi kršćanskih tajni.“ (Tamtéž, s. 284)

425 Tamtéž, s. 282.

426 Tamtéž.

ce naopak podněcuje k tomu, aby vládli, lenořili a oddávali se všelikým neřestem či ukrutnému a barbarskému zacházení s nebohými křesťany.⁴²⁷ Strossmayer proto míní, že by se křesťanská Evropa měla bezpodmínečně zasadit za ukončení turecké nadvlády nad křesťanskými národy.

Všechny výše prezentované postoje tvůrců ideologie jihoslovanství vůči islámu pochopitelně motivovaly Račkého a Strossmayerův odtažitý vztah k Bosňanům muslimské víry. Ačkoliv je nevyklučovali z jihoslovanského národního společenství, náboženská příslušnost a s ní související kulturní charakteristiky bosenských a jiných slovanských muslimů, představovaly v jejich očích určitou „poskvru“ a jednoznačný handicap vůči křesťanským příslušníkům zamýšleného národního kolektivu. Svědčí o tom i jisté zdráhání, s nímž vyznavače islámu zahrnovali mezi příslušníky vlastního národa.⁴²⁸ V podstatě by se dalo říci, že se jejich percepce bosenských muslimů nesla v duchu přísloví *Poturčenec horší Turka*, které také Rački při jedné příležitosti zmiňuje v souvislosti s „*odpadlik[y] od života, úsilí, díla a naděje národa jihoslovanického*“.⁴²⁹ Ve svém spise o východní otázce pak v souladu s tímto přesvědčením varuje před podceňováním vojenské síly Turků, na jejichž stranu by se prý v případě ozbrojeného konfliktu přidali ve jménu víry a svaté války slovanští a albánští muslimové.⁴³⁰ Jejich předkové kdysi opustili křesťanskou víru, díky čemuž se z pohledu autora odcizili vlastnímu národu a zároveň nastoupili cestu morálního úpadku, kterou s sebou islám nevyhnutelně přináší. Soudobí potomci těchto konvertitů tak dnes představují přirozené spojence osmanských utlačovatelů.

Ačkoliv Rački připouští, že někteří muslimové a muslimky, „*zolaště národa slovanického*“, nosí ve svém nitře nějakou otcovskou, mateřskou, dětskou, rodičovskou či manželskou ctnost, důrazně tvrdí, že ji nelze spojovat s Koránem, ale že představuje jakousi „*jiskru pod popelem z doby křesťanské*“.⁴³¹ Myslím si, že nebudu daleko od pravdy, pokud konstatuji, že nositel takovýchto názorů pokládal bosenské muslimy za kolektiv, jehož příslušníci ztratili pod vlivem demonizovaného „*cizorodého*“ islámu většinu svých lidských kvalit, inherentně obsažených v jejich prapůvodní „*duši*“ sdílené s ostatními Slovy. Ve světle tohoto výkladu příliš nepřekvapí, že se Rački ani Strossmayer – na rozdíl od některých svých předchůdců z řad stoupců ilyrismu či konkurenčních pravašů – prakticky nezabývali otázkou postavení slovanských muslimů ve svých národně-integračních a kulturně-osvětových plánech a koncepcích. Lze předpokládat, že počítali s jejich budoucí konverzí ke křesťanství, které ve výše popsané binár-

427 Tamtéž. Jedná se o parafrázi originální, do češtiny těžko věrně přeložitelné Strossmayerovy konstatace.

428 Srov. např. Račkého konstataci o náboženské nejednotě Jihoslovanů: „*[M]i Jugoslovenji po nesreći razdijeljeni smo i zakonom na dvoje, uračunamo li još i vlastele u Bosni i Bugarskoj, na troje.*“ (J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politički spisi*, s. 281)

429 J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politički spisi*, s. 353.

430 F. RAČKI, *Misli*, In: *Pozor* (Zagreb), br. 212, 16. 9. 1862.

431 Tamtéž, br. 199, 30. 8. 1862.

ní opozici s islámem ztělesňovalo studnici vznešených hodnot, civilizaci a pokrok. Explicitně o tom svědčí Strossmayerova korespondence s papežským nunciem u vídeňského dvora Serafinem Vannutellim z let 1881–1887, v níž se biskup opakovaně rozhořčuje nad podle jeho názoru nedostatečnou podporou konverzí muslimů ke katolictví ze strany rakousko-uherské okupační správy v Bosně.⁴³²

V Račkého a Strossmayerově tvorbě rozhodně nenalezneme sebemenší náznaky obdivu vůči muslimskému prostředí, zvykům či rituálům, který tvořil nedílnou součást děl jiných stoupenců jihoslovanské myšlenky, jako byli I. Kukuljević Sakcinski, L. Botić a další. Zatímco kupříkladu Kukuljević ve svém výše analyzovaném bosenském cestopise obdivuje krásu a působivost ezánu,⁴³³ Rački tento zpěv, jímž jsou muslimští věřící svoláváni k modlitbě, označuje za „*tlumený hlas fanatického muezzina*“.⁴³⁴ Obdobně intonované jsou v tomto ohledu též Račkého postřehy z jeho krátké návštěvy Bosny, během níž roku 1884 zavítal do hraničního města Bosenského Brodu. Tuto svou zkušenost stručně zmínil v později vydaném cestopise, kde opakuje svůj odsudek postavení ženy v muslimské společnosti a bere si na mušku údajnou náboženskou horlivost bosenských muslimů, v první řadě tamní šlechty. V souvislosti s tím uvádí, že se mu do paměti navždy vryl výjev, který spatřil v brodské mešitě, kde se „*výkřev našeho národa klaní ve směru Mekky a uchváceně ječí v pro něj neznámém jazyce*“.⁴³⁵ Cestovatel očividně sledoval modlitbu bosenských muslimů s opovržením, přičemž daný akt, během nějž tito „zbloudilí odrodilci“ údajně fanaticky „ječí“, zatímco se obracejí Bohu (sic!), popsal nemístně expresivním výrazivem, jež má sugerovat slepou oddanost a nekulturnost věřících. Jejich počínání přitom okomentoval jako příznačné pro povahu „slovanského plemene“, v němž prý převládá srdce a cit, díky čemuž zpravidla vyznává jemu cizí myšlenku déle a vytrvaleji než její samotní původci.

V tomto charakteru „*celého velkého plemene*“ slovanského,⁴³⁶ který prý představuje jeho přednost i nedostatek, spatřuje autor jednu z příčin staleté a dosud trvající rozpolcenosti „jednoho národa“ žijícího na obou březích Sávy. Během své plavby po této řece si přitom všímá výjevu, který

432 Srov. J. BALABANIĆ – J. KOLANOVIĆ (eds.), *Korespondencija Strossmayer – Vannutelli*, s. 52–55, 62–65, 81–87. Strossmayer v této souvislosti zastával názor, že by během několika desetiletí bylo možné z Bosny přirozenou cestou zcela vykořenit islám, pokud by církev i okupační správa náležitě podporovaly konverze muslimek ke katolictví. Navivně se totiž domníval, že právě od muslimských žen může začít proces hromadného návratu slovanských muslimů k „víře předků“. Příslušnice ženského pohlaví totiž prý díky své přirozené zbožnosti a vděku za vysvobození z „tureckého jha“ rády dobrovolně přestoupí ke katolictví, z nějž podle Strossmayera vychází většina domácích tradic, které se prý v muslimských domácnostech uchovaly právě zásluhou žen. Srov. tamtéž, s. 64–65.

433 Srov. I. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Putovanje po Bosni*, s. 337.

434 F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 198, 29. 8. 1862.

435 TÝŽ, *Putne uspomene o Rusiji i Poljskoj*. Zagreb 1887, s. 3.

436 Tamtéž.

tento rozkol v jeho očích symbolicky vyjadřuje. Jednomu břehu Sávy totiž dominují kostelní zvonice, zatímco na protějším břehu se k nebi tyčí minarety. Cestopisec poznamenává, že tento architektonický rozdíl se odráží ve všech aspektech veřejného i soukromého života a spolu se zvukem, který se z vršků sakrálních staveb rozléhá krajinou, reprezentuje dva zcela odlišné světonázory a připomíná krvavé dějiny střetávání dvou antagonističtých živlů. Jakýsi paprsek naděje na překonání staletých bariér mezi těmito dvěma světy pak shledává v nově vybudovaném mostě přes Sávu a železnici spojující Sarajevo s ostatními částmi Rakouska-Uherska. Hlavní ideolog jihoslovanství tudíž také v tomto případě posuzuje realitu skrze důsledně evropocentrickou optiku.

Přestože je Račkému i Strossmayerovi cizí exotismus, s jehož prvky se setkáváme v díle Kukuljevičově nebo Botičově, a který dosáhl vrcholu ve Starčevićově idealizaci bosenským muslimů a poměrů v Turecku, o němž bude řeč dále, jejich přístup vůči světu islámu, jehož byla Bosna do roku 1878 součástí, lze označit za orientalistický ve smyslu průlomové koncepce orientalismu literárního teoretika a komparatisty Edwarda W. Saida.⁴³⁷ Z výše prezentované analýzy zřetelně vyplývá, že tyto ideologové postupují v souladu se Saidem analyzovanou západoevropskou tradicí zpodobňování a konstruování Orientu jako zrcadlového a bytostně inferiorního protikladu domněle vyspělejší, civilizovanější a osvícenější Evropy, potažmo Západu. Islámskému Východu připisují charakteristiky, jako jsou krutost, bezpráví, iracionalita, hříšná sensuálnost či apriorně postulovaná neměnnost, na jejímž základě muslimským státům a společností demagogicky upírají schopnost regenerace, demokratizace a pokroku. Podle jejich přesvědčení nejsou tyto entity způsobitelné k samostatnému směřování k vyšší míře osvěty, svobody či spravedlnosti, neboť se jedná o hodnoty, jež jsou imanentní výhradně státům a společností postaveným na křesťanských základech.

Jak uvádí Rački ve svém projevu adresovaném členům JAZU, který přednesl v listopadu 1878,⁴³⁸ tedy záhy po ukončení Velké východní krize a rakousko-uherské okupaci Bosny: „zatímco východ zůstal pod nadvládou islámu prakticky nehybný, přičemž se živil jen odkazem dřívějších výdobytků a štávou lidových tradic: západ nepřetržitým úsilím shromažďoval velké zásoby různorodého vědění a dovedností, přičemž podle nových zásad uspořádal své veřejné poměry.“ Autor proto pokročilejšímu Západu přisuzuje úlohu ‚obroditele Východu‘ a jako důkaz úspěšnosti jeho mise vyzdvihuje příklad balkánských národů, kterým se „podařilo vymanit z nadvlády islámu“, načež prý začaly ochotně a blahodárně čerpat ze studnice západní vzdělanosti.

437 Srov. Edward W. SAID, *Orientalism*. New York 1978 (česky: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*. Praha - Litomyšl 2008).

438 Srov. Franjo RAČKI, *Besjeda predsjednika dra. Fr. Račkoga*. In: Rad JAZU (Zagreb) 45, 1878, s. 224–227. Všechny přímé citace v následujícím odstavci byly přejaty z tohoto pramene.

Západ však varuje, že ‚východní národy‘ přijmou jeho ‚duševní poklad‘ pouze v případě, když jim bude nabízen s nesobeckými úmysly, které vylučují snahu o podmanění ‚východních končin‘ „*pod pláštěm kultury*“. Nesmí se tak prý opakovat chyba, již Západ učinil za křížáckých válek, kdy se „*jal východ dobývat a vnucovat mu své společenské a státní zřízení*“. Rački vyjadřuje svou naději, že se Západ z této historické zkušenosti poučí a že „*naše osvícené století pomalu odstraní každý zárodek nového střetu mezi pokrokovým západem a k novému životu probuzeným východem, takže kultura přestane být kamenem úrazu, ale pojátkem mezi národy*“. Postupně by tak prý kulturní styky mezi Západem a Východem nabyly na vyváženosti, a tím pádem by došlo i k obnovení rovnováhy mezi západní a východní osvětou, která podle jeho mínění panovala ve středověku. Takovýto vývoj událostí ovšem předpokládá ‚vítězství křesťanství nad islámem‘,⁴³⁹ které také ideolog jihoslovanství pod dojmem aktuálních událostí prorokuje, přičemž je označuje za zdroj radosti „*každého upřímného lidumila, neboť nám ukazuje nezníčitelnou moc oněch idejí, jimž západ vděčí za svou velikost a slávu, a východ za svou spásu a vzkříšení*“.

Z vyřčeného jednoznačně vyplývá, že Rački v souladu se svým křesťanským a evropocentrickým světonázorem autoritativně hájí civilizační superioritu „vyspělého“ Západu nad „zaostalým“ Východem, jehož pokrok podmiňuje vymaněním z nadvlády islámu a dobrovolným přijetím výtěžků západní kultury. Na druhou stranu se ovšem protiví politické hegemonii Západu nad Východem, což je postoj, který se vymyká ze Saidem definovaného pojetí orientalismu jako prostředku a nástroji kolonialismu a imperiální expanze. Jedná se o jeden z projevů specifčnosti chorvatského orientalistického diskursu, o jehož zvláštěnostech pojednám podrobněji v následující kapitole.

439 Nutno podotknout, že v Račkého hodnocení islámu v citovaném projevu z roku 1878 se objevuje jedna novinka. V souladu se svými dříve prezentovanými postoji sice autor tomuto náboženství upírá životaschopnost. Zároveň ovšem připouští možnou validitu názoru blíže nespecifikovaného soudobého historika, který prý soudí, že islám představoval jakousi ‚duchovní karanténu‘, která národy chránila před civilizační zkažeností a v níž čekaly na příchod lepších časů. Tato dosti nesměle vyslovená myšlenka o jakési „konzervační“ úloze islámu přitom tvoří důležitý prvek konceptualizace bosenských muslimů jako nejryzejší části chorvatského národa, jejímž tvůrcem byl Račkého ideologický protivník A. Starčević. Rački v souvislosti se zmíněnou karanténou pouze předvídá její brzký konec, přičemž očekává, že ‚východní národy‘, mezi nimiž podle něj zaujímají výsadní místo Slované, zanedlouho zaujmou náležité místo na historické scéně. Srov. tamtéž.

7.5. Předhradí i most: úloha Chorvatů a Jihoslovanů v dějinách a řešení východní otázky

Důležitou součástí pohledu tvůrců ideologie jihoslovanství na dějiny a řešení východní otázky tvořil tradiční ideologem o Chorvatsku jako *antemurale christianitatis*, jehož kořeny sahají až do počátku 16. století. Rački přitom přisuzoval domnělé zásluhy za staletou obranu Evropy a její křesťanské civilizace proti nejrůznějším turkickým nájezdníkům a expanzi islámu nejen Chorvatům, ale také Jihoslovanům, ba dokonce celému Slovanstvu. Spolu se Strossmayerem pak obdobně jako mnozí další jihoslovanští, albánští, maďarští či polští národní ideologové vyzdvihovali údajnou mučednickou oběť, kterou jejich národ učinil ve prospěch většího celku, jehož je nedílnou součástí a nejzazší výspou (křesťanstva, civilizace, Evropy či Západu).

Ze srovnávacího rozboru pramenů, v nichž tvůrci původního jugoslavismu operují s pojmem předhradí či souvisejícími motivy, vyplývá, že historické těžiště daného ideologému kladou do období bojů Chorvatů a ostatních Jihoslovanů proti osmanským Turkům. Rački v této souvislosti poznamenává, že „[ž]ádný národ tolik nevytrpěl od Turka“ jako „národ jihoslovanský“, kterému tento úhlavní nepřítel „zničil všechnu minulost a zastřel blízkou budoucnost“.⁴⁴⁰ Osmané prý totiž vyvrátili slibně se rozvíjející a posilující bulharský, srbský a bosenský stát, díky čemuž dobytá území nemohla participovat na epochálních změnách, jimiž prošla západní Evropa na prahu novověku.⁴⁴¹ Oproti tomu Chorvatům sice bylo zčásti dáno okusit plody onoho ‚velkolepého hnutí‘, jímž Rački nazývá renesanci a humanismus, ale byla to prý teprve „myšlenka obrany křesťanstva od vítězného islámu“, jež „pod jedním praporem“ spojila chorvatský jih a sever, potažmo Dalmácii (přímoří) a Panonii (vnitrozemí).⁴⁴²

Počátkem 60. let Rački v souladu se svým tehdejšímsi úsilím získat dynastii a Maďary pro politiku, jež by konvenovala s jihoslovanskými zájmy, tvrdil, že to byli Habsburkové společně s ‚národy uhersko-chorvatskými‘, kdo obětoval své jmění a krev v boji proti Turkům. Právě tito spojenci se prý se zbraní v ruce postavili „do čela křesťanské Evropy, aby ochránili její vzdělanost a blahobyt“, přičemž se sami stali „hradbou křesťanství proti mohamedánství“.⁴⁴³ V pozdějších letech ovšem tutéž roli připisoval Slovanstvu či jeho jižní větvi. Zdůrazňoval přitom, že ‚národ slovanský‘ již od pátého století bránil křesťanskou civilizaci před útoky „rozličných národů a kmenů

440 F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 212, 16. 9. 1862.

441 Srov. tamtéž.

442 TÝŽ, *Svečano slovo predsjednika dra. Fr. Račkoga*. In: Ljetopis JAZU (Zagreb) 5, 1890, s. 91.

443 TÝŽ, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 204, 5. 9. 1862.

turkické rodiny“⁴⁴⁴ a že jej sama Prozřetelnost umístila na pomezí Východu a Západu, „aby svými zády toliká staletí chránil duševní práci šťastnějšího Západu“.⁴⁴⁵ Slované tak sice díky této své oběti zaostávají kulturně za Romány a Germány, ale Rački deklaruje jejich připravenost „naroubovat výhonek z kmene románské a germánské vzdělanosti na svůj mladý, ale rozvětvený a bujný kmen“, o nějž následně hodlají příkladně pečovat, aby i on „urodil ku prospěchu lidstva a slávě lidského rozumu“.⁴⁴⁶ Vše vyřčené o Slovanstvu údajně platí též pro Jihoslavy, kteří by bývali „stáli na rovném stupni vzdělanosti se západní Evropou“, kdyby jejich rozvoj násilně nepřerušili Osmané.⁴⁴⁷ Namísto toho se z nich ovšem stali „mučedníci křesťanstva a obránci civilizace ve stálém boji proti mohamedánství“.⁴⁴⁸ Sotva jim pak bylo dáno vydechnout, tak s ještě nezhojenými četnými ranami utrženými ve válkách s Turky poznali, že „jen díla ducha národům vztyčují neporazitelné pomníky“, načež se s tímto zjištěním identifikovali.⁴⁴⁹

Všechny motivy spjaté s konceptem předhradí přítomné v tvorbě Račkého nalézáme rovněž v textech Strossmayerových.⁴⁵⁰ Na rozdíl od svého mladšího přítele ovšem biskup v této souvislosti užívá exaltovanější rétoriku, přičemž obvyklé martyrologické prvky ideologému vztahuje výhradně na Chorvaty, respektive Trojjediné království, o němž tvrdí, že jeho hranice dříve „na všechny čtyři strany světa širší a rozlehlejší byly“.⁴⁵¹ Důrazněji než Rački vyzdvihuje domněle starobylou a věhlasnou minulost Chorvatů, kteří prý ve válkách s Turky prokázali mimořádné hrdinství, obětavost a pevnou víru. Současní obyvatelé Trojjediného království proto mají důvod být náležitě hrdí na své předky a měli by následovat jejich příkladu na poli duševním, jež dnes nahradilo pole bitevní. Od okolního světa pak Strossmayer očekává vděčnost za výjimečnou službu, jíž Chorvaté učinili, evropsko-křesťanské civilizací tím, že po staletí tvořili „živou hradbu“ a prolévali svou krev za „svatou víru“, sousední národy, Rakousko a celou Evropu. V souladu s touto představou požadoval, aby všichni ti, kdo Chorvatům vděčí za svou spásu, na oplátku podporovali či přímo napomohli obnovení územní celistvosti Trojjediného království, jež byla narušena právě v důsledku šíření moci tureckého pŕlměsíce.

444 Račkého recenze knihy I. Kukuljeviće Sakcinského *Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari*. In: Književnik 1, 1864, s. 131.

445 TÝŽ, *Besjeda predsjednikova*. In: Rad JAZU (Zagreb) 1, 1867, s. 45.

446 Tamtéž.

447 Tamtéž, s. 47. Jako důkaz tohoto svého tvrzení Rački uvádí nedávné úspěchy Jihoslovanů na poli kultury: „Ovu tvrdnju opravdava, koga uz goleme vanjske i nutarnje zaprieke učinismo tečajem ovoga vieka na polju duševnoga rada.“

448 Tamtéž, s. 46.

449 Tamtéž. Jihoslované prý dnes uznávají vyšší hodnotu děl rozumu na činy hrdinskými: „Priznavajuć dakle mi južni Slovjeni, da su djela uma još slavniija od junačkih, snidjismo i na poprište unmnoga napredka.“

450 Srov. Josip Juraj STROSSMAYER, *Izabrani politički i književni spisi*, s. 89–91, 99–100, 143, 172–173, 188, 229–230.

451 Tamtéž, s. 89.

Ideologem o předhradí křesťanství tudíž v původní ideologii jihoslovanství figuruje nejen jako zdroj národní hrdosti a morální síly, ale také jako ospravedlnění a útěcha v konfrontaci s faktickou kulturní a hospodářskou zaostalostí vlastního (nad)národního společenství a zároveň jako argument užívaný v zájmu prosazení aktuálních národně-politických cílů. Mezi nimi zaujímal jedno z nejvyšších míst brzké řešení východní otázky, v němž měli podle Strossmayerova a Račkého přesvědčení sehrát rozhodující úlohu právě Chorvaté spolu s ostatními Jihoslovany. Biskup dokonce tvrdí, že východní otázku lze v zájmu „civilizace, křesťanství a svobody“ vyřešit pouze prostřednictvím „co nejvíce posíleného, svěžího a uvědomělého Jihoslovanstva“.⁴⁵² Jedná se prý totiž o misi, k níž ‚náš národ‘ předurčil sám Bůh, který mu tímto způsobem hodlá náležitě vynahradit oběti, jež dosud přinesl na oltář křesťanství a evropské civilizace.⁴⁵³ Také v této souvislosti přitom Strossmayer míní, že by Jihoslovany v jejich snažení měla podpořit celá Evropa, Rakousko i Uhry, neboť se jejich zájmy shodují se zájmy jihoslovanskými.⁴⁵⁴

Obdobný postoj zastával i Rački, který roku 1862 nabádal evropské velmoci,⁴⁵⁵ aby v řešení východní otázky přenechaly volnou ruku balkánským křesťanským národům a dopustily, aby Jihoslované, Rumuni a Řekové žijící pod sultánovou svrchovaností zformovali vlastní národní státy po evropském vzoru,⁴⁵⁶ které by zaplnily prázdné místo po zaniklé osmanské říši. Zůstala by tak podle něj zachována mocenská rovnováha na kontinentě, jejíž narušení se obává evropská diplomacie, která přitom mylně věří, že může „vdechnout život turecké mumii“.⁴⁵⁷ Rački tento údajný klam vyvrací výše rozebíranými tvrzeními o nereformovatelnosti Turecka a zároveň předkládá argumenty, jejichž prostřednictvím hodlá dokázat, že křesťanské státy vytvořené na jeho troskách by byly dostatečně stabilní a životaschopné. Evropa se podle jeho názoru nemá důvod bát možných negativních důsledků zániku tureckého panství na svém jihovýchodě, neboť národy, které by si je mezi sebou rozdělili, jsou dostatečně početné; jejich osídlení je navzdory rozšířenému přesvědčení takřka kompaktní; obývají země, jejichž značný hospodářský potenciál není díky ‚mohamedánskému charakteru‘ vlády a správy náležitě využít a v neposlední řadě mohou relativně snadno dosáhnout vyšší míry ‚osvěty‘ (tj. kulturní a civilizační úrovně). O posledním prý svědčí jednak jejich bohaté kulturní a in-

452 Tamtéž, s. 132.

453 Srov. tamtéž, s. 90, 101, 143–144, 172–173.

454 Srov. tamtéž, s. 101, 132, 144.

455 Činil tak ve svém, zde již mnohokrát citovaném, spise o východní otázce nazvaném *Misli jednoga Hroata ndržavnika o iztočnom pitanju*.

456 Vedle zmíněných národů rozlišuje Rački také Albánce, o nichž ovšem vzhledem k jejich údajné absenci národního vědomí, kulturního dědictví a státoprávních tradic soudí, že jim schází kapacita k vytvoření vlastního státu a že nejspíše podlehnou asimilaci ze strany Řeků a Slovanů. Srov. F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 211, 15. 9. 1862.

457 Tamtéž, br. 207, 10. 9. 1962.

stitucionální tradice, jednak jejich státotvorné schopnosti prokázané před příchodem Turků i v době zcela současné (příklad Řecka, Srbska a dunajských knížectví).

Do Račkého argumentace se zjevně promítá dobové přesvědčení, že životaschopné suverénní státy mohou tvořit pouze dostatečně velké, hospodářsky i kulturně vyspělé a soudržné národy. Proto také v případě Jihoslovanů zdůrazňuje jejich nově probuzený smysl pro národní cítění spjaté s vědomím sounáležitosti, které přesahuje hranice soudobých říší a států.⁴⁵⁸ Současně tak zdůvodňuje solidaritu, kterou prý Chorvaté a další Jihoslované žijící v habsburské monarchii cítí vůči svými křesťanskými soukmenovci v Turecku. Dokonce přitom otevřeně hájí právo křesťanské ráje na odboj proti osmanské moci, kterou pokládá za nelegitimní, vzhledem k její domněle diskriminační a násilnické politice vůči nemuslimům. K bojovníkům proti „*tyranidě nezákonných vládců balkánského poloostrova*“ by tak podle něj nemělo být přistupováno jako k rebelům, ale lidem, kteří jsou nuceni se zbránit v ruce bránit svou víru, elementární lidská práva a důstojnost, tedy svaté hodnoty každého národa, za něž prý sama Evropa po staletí bojovala proti těmž nepříteli.⁴⁵⁹ Není proto divu, že Rački odsuzuje dobovou turkofilskou politiku Rakouska a dalších evropských velmocí, přičemž volá po neodkladném řešení východní otázky prostřednictvím a ve prospěch křesťanů v osmanské říši.

Také Strossmayer vyjadřoval solidaritu s „nešťastnými bratry“, kteří „*dodnes sténají pod hanebným jařmem tureckým*“,⁴⁶⁰ a svou charakteristicky přepjatě emotivní díkci upozorňoval, že „*srdce naše by skutečně z kamene býti muselo, kdybychom žalostné nářky bratří svých, kteří pod staletým jařmem úpí a bědují, nepocítili*“.⁴⁶¹ Křesťané za hraničními řekami Sávou a Unou totiž podle něj tvoří nedílnou součást „našeho národa“ a dlouhodobě upírají své naděje k soukmenovcům v Rakousku, kteří pro ně ovšem dosud nemohli prakticky nic udělat.⁴⁶² Biskup toto hodlá změnit, a proto ve svém sněmovním projevu z roku 1861 hájí záměr založit v Záhřebu univerzitu, na níž by se vzdělávali také Jihoslované, kteří žijí za hranicemi monarchie. Svou argumentaci zakládá na víře, že Jihoslované budou brzy povoláni k tomu, aby „*v zájmu křesťansko-evropské civilizace*“ zasáhli do řešení východní otázky, k čemuž jim prý ovšem nestačí jen fyzická kondice a „*srdce junácké*“, neboť se dnes „*válčí a rozhoduje více zbraněmi ducha, než zbraněmi materiálními*“.

458 „*I Jugoslovnjeni prenuvši se iz dugoga sna čute čarobnu moć ovoga novoga kretala u stroju evropskih država; oni napokon očutiše solidarnost interesah u svokom pokretu tičućem se njihove budućnosti. Svaki top, spaljen u Beogradu, Sarajevu ili Cetinju, na Drini, Bosni ili Morači, odziva se kod jadranskoga mora, na Vardaru, Marici, Savi, Kupi i Dravi*“ (F. RAČKI, Misli, In: Pozor / Zagreb/, br. 205, 6. 9. 1862)

459 Tamtéž.

460 J. J. STROSSMAYER, *Izabrani politički i književni spisi*, s. 188.

461 Tamtéž, s. 132.

462 „*Onostrana braća u nas oči svoje obraćaju, u nas se uzdaju, k nam ruke svoje dižu. Mi doslje malo ili ništa im učinit ne mogosmo.*“ (Tamtéž, s. 103)

mi“.⁴⁶³ Proto delegáty saboru přesvědčuje o nezbytnosti založit záhřebskou univerzitu, jejíž vznik odůvodňuje také povinností vůči celému Jihoslovanstvu a „ujarmeným bratřím“ v Turecku,⁴⁶⁴ mezi nimiž jsou prý tací, kteří začali sami pociťovat potřebu vyššího vzdělání.

Od Strossmayerova požadavku na proměnu Záhřebu ve vzdělávací a osvětové centrum celého slovanského jihu pak už zbýval jen krok ke zmiňované konceptualizaci hraniční polohy Chorvatska jako mostu mezi Západem a Východem. Podle chorvatského politologa a sociolingvisty Iva Žaniće se tak původní starobylý koncept předhradí postupně transformoval do protikladné metafory, jíž je „*inkluzivní most, který se bude s exkluzivním předhradím utkávat i proplétat dodnes*“.⁴⁶⁵ Do chorvatského ideologického imaginária a politického myšlení přitom tuto novinku vnesli právě tvůrci ideologie jihoslovanství. Vráťím-li se k jejich pohledům na úlohu Chorvatů a Jihoslovanů v dějinách a řešení východní otázky, pak lze říci, že zatímco před rokem 1878 v jejich přístupu k této problematice převažuje koncept předhradí, po Berlínském kongresu a okupaci Bosny častěji operují s jeho protikladem, tedy mostem.

Rački tak již na podzim zmíněného roku definuje JAZU jako významného kulturního zprostředkovatele mezi Západem a Východem, když tvrdí, že by tato instituce měla jednak „*na poli vždy razit cestu duševní pospolitosti mezi slovanskými plemy Balkánského poloostrova a pomáhat jim s osvojením a trávením zdravých plodů západní vzdělanosti*“, jednak umožnit Západu, „*aby se seznámil s jazykem, minulostí, způsobem myšlení a cítěním těchto národů*“.⁴⁶⁶ Pravděpodobně pod dojmem dobového debaklu osmanské říše na evropském kontinentě přitom prorokuje, že JAZU v budoucnu dosáhne ještě lepších výsledků než doposud, neboť na „*obrozeném a proměněném východě*“ dojde k „*omlazení národního vědomí*“, díky čemuž zde akademie nalezne „*pevnější a širší základnu*“.⁴⁶⁷ Strossmayer pak o několik let později veřejně prezentoval svou zmiňovanou vizi Chorvatska jako Toskánska a Záhřebu jako Florencie Balkánu.⁴⁶⁸

Také on se tudíž přiklonil ke konceptu mostu, namísto doposud převažujícího předhradí, což je vzhledem k dobové fázi řešení východní otázky pochopitelné. Dokud totiž většina jihoslovanských území na Balkáně nebyla zbavena osmanské nadvlády, tak tvůrci ideologie jihoslovanství prostřednictvím ideologému o *antemurale christianitatis* obhajovali morální právo Chorvatů a Jihoslovanů na svobodu, národní teritorium a politickou svrchovanost. V roce 1878 ovšem došlo k zásadnímu obratu. Územně

463 Tamtéž, s. 101.

464 Doslova tvrdí: „*dužni smo u interesu celoga slavenstva na jugu; dužni smo i braći našoj, koja pod turskim jarmom stenje; [...] u sredini našoj utemeljiti sveučilište.*“ (Tamtéž, s. 103)

465 I. ŽANIĆ, *Simbolični identitet Hrvatske*, s. 173.

466 F. RAČKI, *Besjeda predsjednika dra. Fr. Račkoga*, s. 227.

467 Tamtéž.

468 Srov. J. J. STROSSMAYER, *Izabrani politički i književni spisi*, s. 292–293.

rozšířené Srbsko a Černá Hora získaly plnou suverenitu, vzniklo též samostatné Bulharsko, Bosna spolu s Hercegovinou byla navzdory setrvání pod formální sultánovou svrchovaností začleněna do Rakouska-Uherska a posledními oblastmi pod osmanskou nadvládou, v nichž žili ve větším počtu Jihoslované, tak zůstaly Makedonie, část Thrákie, Kosovo, novopazarský sandžak a Východní Rumélie, kterou ovšem již roku 1885 anektovalo Bulharsko. Není proto divu, že Strossmayer a Rački ve svých pozdních projevech, spisech či korespondenci častěji operovali s konceptem mostu, který sice slovy I. Žaniće neruší pojetí Chorvatska jako hranice, ta je však od nynějška „*dvousměrná, propustná, náleží dvěma světům a oběma je přirozeně prostoupena*“.⁴⁶⁹ Na druhou stranu je potřeba zdůraznit, že oba ideologové i nadále důsledně hájili právo Záhřebu na podíl při rozhodování o dalším vývoji východní otázky, potažmo některých jejích segmentů, jimiž mám v prvé řadě na mysli složky jihoslovanskou a bosenskou.

V předchozí kapitole jsem poukázal na skutečnost, že se Rački deklarativně protivil mocenskému ovládnutí Východu Západem, ačkoliv západní kultuře a civilizaci připisoval úlohu obroditelky „strnulého“ Východu. V této souvislosti jsem též poznamenal, že orientalistický diskurs přítomný v chorvatském prostředí 19. století se odlišoval od koloniálního orientalismu popsaného E. W. Saidem, neboť nesloužil k ospravedlnění a uskutečňování imperiální politiky. Chorvatům totiž z pochopitelných důvodů scházely velmocenské ambice pěstované v zemích, na něž se primárně soustřeďuje Saidova analýza (Británie, Francie, USA). Vezmeme-li ovšem v úvahu výše analyzovanou víru Račkého a Strossmayera v mimořádnou úlohu Chorvatů a Záhřebu v šíření západní kultury a osvěty na Balkán, pak je zřejmé, že také v chorvatském prostředí lze pozorovat přesvědčení o předurčenosti vlastního národa k civilizační misi ve prospěch méně vyspělé části lidstva, kterou v tomto případě ztělesňují Jihoslované žijící za hranicemi habsburské monarchie.

Tvůrci ideologie jihoslovanství sice na tuto populaci nahlíželi jako na nedílnou součást vlastního národa či blízké příbuzné, takže se nejedná o přímou paralelu vztahu mezi kolonizátorem a kolonizovaným, na druhou stranu si však implicitně přisvojovali právo hovořit jménem těchto svých „bratří“ a určovat, co je pro ně prospěšné (odboj proti osmanské moci, křesťanská víra a hodnoty, přijetí západní kultury a církevní unie aj.). Jihoslovany žijící pod osmanskou nadvládou přitom zpravidla percipovali buď jako nebohé oběti turecké zvůle, které toužebně upírají zrak ke svým soukmenovcům v Rakousku (křesťané), nebo jako pokřivené a nespolehlivé odrodilce (muslimové). Takovéto paternalistické a stereotypní postoje lze dle mého názoru označit za bytostně orientalistické, ač se v určitých aspektech liší od Saidem rozebíraného obrazu Orientálce konstruovaného v západoevropském a severoamerickém prostředí. Chorvatský orientalis-

469 I. ŽANIĆ, *Simbolični identitet Hrvatske*, s. 174.

tický diskurs 19. století totiž vyrůstá ze zcela rozdílných historických tradic a zkušeností, které v kombinaci s dobovými faktory, jako jsou malá velikost, limitovaný význam a politicky závislé postavení chorvatského národa, utvářely jeho četná specifika.

Chorvatsko patří k evropským zemím, které byly díky své hraniční poloze po staletí v přímém kontaktu s muslimským světem, ale na rozdíl od ostatních jihoslovanských států do něj nebylo nikdy plně začleněno. Jak ukázal rakouský antropolog Andre Gingrich,⁴⁷⁰ tato dějinná zkušenost, jíž s Chorvaty do určité míry sdílejí například Slovinci, Rakušané nebo Rusové a Španělé, vedla ke vzniku „relativně uceleného souhrnu metafor a mýtů“, které již v době před zformováním moderní národní identity tvořily a dodnes tvoří nedílnou součást lidové i elitní kultury těchto etnik. Gingrich v této souvislosti hovoří o tzv. pohraničním orientalismu (*frontier orientalism*), který se od klasického koloniálního orientalismu Saidova liší například zmíněným souběžným ukotvením v elitní i lidové kultuře; skutečností, že zpodobňuje Orientálce nejen jako podčíněného a nesvéprávného Druhého, ale také jako smrtelnou hrozbu (Turka); nebo tím, že dané pohraniční zemi a její populaci přisuzuje nadčasovou misi spočívající v obraně křesťanství a civilizace před jejich nepřáteli. Zmíněné metafory a mýty, mezi nimiž zaujímá klíčové místo ideologem o předhradí, tedy byly hluboce zakořeněny v kolektivním vědomí a jako takové přímo vybízely k účelovému využití ze strany národních ideologů 19. století. Jak dokládá dvojí konceptualizace hraniční polohy Chorvatska v ideologii jihoslovanství, chorvatské národní hnutí v tomto ohledu nepředstavovalo výjimku.

7. 6. Mezi Vídní a Bělehradem: vývoj postojů tvůrců ideologie jihoslovanství k postavení Bosny v dobové politice

V předchozích kapitolách jsem ukázal, že Strossmayer a Rački byli zastánci neodkladného řešení východní otázky, z něhož by profitovaly křesťanské národy na Balkáně. V souladu s dlouhodobou tradicí chorvatské politiky, jejímž primárním cílem bylo obnovení územní celistvosti Trojjediného království, přitom ze všech částí osmanského panství na jihovýchodě Evropy věnovali největší pozornost sousední Bosně. Trvalým leitmotivem jejich přístupu vůči této zemi přitom byla až do roku 1878 snaha o její bezpodmínečné vymanění s tureckého područí. V závislosti na vývoji politických poměrů a mocenských vztahů v monarchii a na Balkáně ovšem měnili

470 Srov. Andre GINGRICH, *Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe*. In: Bojan Baskar – Borut Brumen (eds.), *Mediterranean Ethnological Summer School*, Vol. II. Ljubljana 1998, s. 99–127.

taktiku a spojence, jejichž prostřednictvím hodlali svého cíle dosáhnout. Hlavní milníky v tomto ohledu představovalo rakousko-uherské vyrovnání (1867), vypuknutí Velké východní krize (1875) a okupace Bosny a Hercegoviny (1878). Proměny strategie, od níž si slibovali zánik osmanské nadvlády nad Bosnou, přitom kopírovaly vývoj jejich postojů na způsob řešení východní otázky.

Těmito úzce provázanými záležitostmi se Rački a Strossmayer poprvé a zároveň nejzevrubněji zabývali po obnovení ústavního zřízení v monarchii v letech 1860–1862,⁴⁷¹ tedy v době, kdy souběžně formulovali základní postuláty své národně-integrační ideologie. Jak jsem již nastínil v kapitole věnované Račkého pohledům na historickou a národní příslušnost Bosny, jednalo se o léta velkých očekávání, kdy se předáci chorvatského národního hnutí opájeli vidinou brzkého rozuzlení východní otázky a následné obnovy teritoriální integrity Trojjediného království. Své naděje a požadavky tehdy artikulovali skrze instituce chorvatské politické samosprávy a jejich realizaci vesměs spojovali s císařským dvorem ve Vídni. Zmínil jsem již kroky, které v tomto směru učinil chorvatský sněm, tj. schválení usnesení a adresy panovníkovi, v nichž bylo požadováno navrácení domněle chorvatských území ztracených na úkor osmanské říše. Během roku 1862 se ve stopách saboru vydalo také několik orgánů místní samosprávy (župních či městských rad) v civilním Chorvatsku, které přijaly vlastní podobně koncipovaná memoranda adresovaná císaři.⁴⁷² V duchu předchozích iniciativ tohoto druhu ze 40. let (memorandum varaždínské župy z roku 1842 nebo některé dokumenty schválené za revolučních let 1848–1849) je v nich obhajována nutnost zaštitit křesťanské soukmenovce před tureckou zvlí a zajistit jim přístup ke vzdělání, přičemž jsou zdůrazňovány dějinné zásluhy a provázanost zájmů Chorvatů nebo (jižních) Slovanů a habsburské dynastie, jejímž aktuálnímu příslušníkovi na panovnickém trůně je sugerována potřeba návratu k aktivní protiturecké politice jeho předků.

Obdobně, jednoznačně prorakouské, postoje v této době sdíleli a ve svých textech či proslovech prezentovali také tvůrci ideologie jihoslovanství. Strossmayer se dokonce neúspěšně pokusil přímo ovlivnit orien-

471 Srov. Ivo GOLDSTEIN, *Franjo Rački i „istočno pitanje“ 1860–1862*. In: *Godišnjak društva istoričara Vojvodine (Novi Sad) 1978*, s. 141–145.

472 W. B. Tomljanovich v této souvislosti zmiňuje memoranda schválená v létě 1862 jednak župami virovitickou a križevackou, jednak městskou radou Koprivnice, přičemž odkazuje na archivní prameny, z nichž čerpá. (Srov. W. B. TOMLIJANOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, s. 145–146) D. Pavličević pak přetiskl celou adresu panovníkovi, již v přibližně stejnou dobu sestavil jménem záhřebské župy I. Kukuljević Sakcinski, který dokonce Rakousku přisuzuje úlohu šířitele evropské kultury a vzdělanosti na Balkán: „Mi mislimo nadalje, da je Austrija već po geografičkom položaju kao neposredna susjedkinja više nego ikoja druga država pozvana, da prenosi i sad još u tmini azijatskoga barbarstva, čameće carstvo tursko evropsku kulturu i prosvjetu, da potpomaže razvitak faktorah napredka ove kulture, a s druge strane da i djeluje na dokinuće institucijah, koje su mu protivne.“ (Srov. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvati i istočno pitanje. Između „ostatata ostatata“ i „ožvoljene Hrvatske“*. Zagreb 2007, s. 384–388).

taci rakouské politiky tím, že se na podzim roku 1860 obrátil na tehdejšího ministra zahraničních věcí Johanna Bernharda Rechberga, jemuž adresoval dopisy,⁴⁷³ v nichž se jej snaží přesvědčit o jednotě zájmů Rakouska a Jihoslovanů, potažmo nutnosti společného postupu v řešení východní otázky. Činí tak prostřednictvím celé škály argumentů historické, právní, geopolitické i čistě emocionální povahy. Zdůrazňuje přitom roli Chorvatů, kteří prý na rozdíl od Maďarů nikdy nezradili svého legitimního panovníka, ani se nepaktovali s nepřáteli křesťanství, nýbrž v souladu se svým Božím posláním tvořili po staletí „pevnou hradbu křesťanské Evropy“, přičemž se nescetněkrát vyznamenali svou odvahou a hrdinstvím „v boji s nejdivočejším asiatským živlem“. V těchto střetech utrpělo Chorvatsko četné šrámy a tak se prý dnes „podobá antickému héroovi, jehož čelo je ověněno nesmrtelnými vavříny, ale který je strašlivě raněn a jehož všechny části jsou zmrzačeny“. Na druhou stranu se tak podle autorova mínění Chorvaté významně podíleli na „vyšší misi Rakouska“ ve „východních krajích Evropy“, která v minulosti spočívala v obraně ‚křesťansko-evropské kultury‘ před expandujícím islámem.

Strossmayer se přitom zasazuje, aby toto spojení přetrvalo také v době současné, kdy se prý nezadržitelně blíží rozpad osmanské říše a ‚jižní Slované‘ jsou znovu povoláni k účasti na ‚důležitých misi‘, kterou Rakousko před sebou má. Tentokrát je ovšem jeho úkolem získat nazpět území za hraniční řekou Sávou, k čemuž mu má dopomoci „nepřetržitě morální dobývání“ těchto krajů Jihoslovany, které by prý zajistilo, že jakmile nastane čas k jejich fyzickému obsazení, tak padnou „jako zralý plod do rukou Rakouska“. Nepochybuji, že měl biskup zmíněnými kraji primárně na mysli Bosnu. Na jiném místě se totiž svěřuje, že kdykoliv ze své pracovny pohlédne v jejím směru, tak pokaždé „roní hořké slzy“, neboť spatří „zmrzačené části chorvatského státu“, pokrevně spřízněný jihoslovanský lid a zemi, která je „bohatě nasáklá chorvatskou krví“. Bosnu tudíž rakouskému ministru zahraničních věcí představuje jako nedílnou součást Chorvatska, které na ní má historické, národní i morální právo.⁴⁷⁴

Nutno podotknout, že Strossmayer v letech 1861–1866 vyjadřoval podobné názory rovněž ve svých veřejných vystoupeních. Stejně jako v korespondenci s hrabětem Rechbergem přitom obvykle hovořil dosti neurčitě o krajích za řekami Sávou a Unou, které jsou zkropeny chorvatskou krví, potažmo o tamních ‚ujařmených bratrech‘, s nimiž obyvatelstvo Trojjediného království pojí nejen pokrevní příbuzenství, ale také křesťanská víra a někdejší sdílená státní příslušnost.⁴⁷⁵ Pokud je mi známo, tak pouze v pro-

473 Strossmayerovu korespondenci s hrabětem Rechbergem uveřejnil v německém originále a srbském překladu V. Krestić. Srov. Vasilije KRESTIĆ (ed.), *Koncepcije Josipa Jurja Štrossmajera o istočnom pitanju. Biskupova prepiska sa austrijskim ministrom-predsednikom Rehbergom*. In: *Istraživanja* (Novi Sad) 5, 1976, s. 347–426.

474 Všechny citované Strossmayerovy postoje pocházejí z jeho dopisu odeslaného z Đakova do Vídně dne 10. 11. 1860. Srov. tamtéž, s. 360–362 (německy), 399–400 (srbsky).

475 Například v proslovu o potřebě založení JAZU a univerzity v Záhřebu předneseném v saboru dne 29. 4. 1861: „*Kršćanstvo preko Save i Une, krv je od krvi naše, udo je od tiela*

slovu předneseném roku 1866 v Pešti jmenuje Strossmayer v podobných souvislostech konkrétně Bosnu a tamní křesťany nazývá chorvatským jménem. Činí tak se záměrem vysvětlit, proč je zmíněná země v chorvatském prostředí pokládána za virtuální součást teritoria Trojjediného království. Tuto skutečnost odůvodňuje jednak tím, že se Chorvaté mohou odvolat na znění inauguračního diplomu, v němž se panovník zavazuje k navrácení kdysi ztracených území, jednak tím, že nemohou zůstat lhostejní vůči tomu, že ještě dnes „*stěná velká část národa chorvatského v ohyzném jármě Koránu*“.⁴⁷⁶ Ani v tomto případě ovšem Strossmayer neopomíná vedle historického a národního práva Chorvatů na Bosnu zdůraznit také jejich právo morální, vyplývající z faktu, že „*v Tureckém Chorvatsku neroste jediné stéblo trávy, jež by nebylo vydatně pohnojeno chorvatskou krví*“.⁴⁷⁷

Nepřekvapí, že od dopisů adresovaných Rechbergovi se tehdejší biskupovy veřejné projevy nelišily ani prezentovanými postoji k monarchii a trůnu. Strossmayer v nich deklaruje loajalitu Chorvatů k Habsburkům, popírá údajné pomlvy, že usilují o vytvoření nezávislého království a zdůrazňuje provázanost zájmů Jihoslovanstva a Rakouska s ohledem na brzké řešení východní otázky.⁴⁷⁸ Vyslovuje také implicitní doporučení, aby se panovník nechal „*v našem prostředí a našem krásném chrámu*“ korunovat za chorvatského krále, neboť „*první dělo, které by při této slavnosti zadunělo z našich kopců, by vyvolalo silnou ozvěnu v srdcích všech Jihoslovanů a nadchlo by je pro nejvznešenější cíle*“.⁴⁷⁹ K tomu dodává, že zmíněný „*čin evropského významu*“, by se určitě setkal se značným ohlasem i mezi Jihoslovany žijícími na Balkáně, tj. za hranicemi monarchie.⁴⁸⁰ Domnívám se, že se v těchto Strossmayerových slovech odráží jeho dobové přesvědčení, že Rakousko může prostřednictvím Záhřebu aspirovat na pozici přitažlivého těžiště sjednocení veškerého Jihoslovanstva.

Tuto myšlenku podrobněji rozpracoval Rački ve svém klíčovém programovém spise *Jugoslovjenstvo* (Jihoslovanstvo) z roku 1860, v němž poznamenává, že „*[m]y Jihoslované v císařství rakouském máme slavný úkol nejen vůči sobě, ale také vůči svým bratřím za Sávou*“.⁴⁸¹ Tímto posláním má na mysli kulturní a jazykovou integraci Chorvatů, Srbů a v budoucnu snad i Slovinců žijících v monarchii a jejich souběžné sjednocení do jednoho politic-

našega. Njегда i oni bijahu dio cjeloviti državnog posjeda našega. Ne ima prieko znamenitijega mjesta, gdje ne bi hrpe kostih naših slavnih pradjedovah pokopane ležale, ne ima grada tamo znamenitijega, oko kog ne bi zemlja riekom krvi hroatske opojena bila. Jaram, pod kojim vjekove već stenju, i nas jednokrovnu i jednoplemenu braću teško tišti.“ (J. J. STROSSMAYER, *Izabrani politički i književni spisi*, s. 103).

476 Tamtéž, s. 172.

477 Tamtéž.

478 Srov. např. tamtéž, s. 132–133.

479 Tamtéž, s. 133.

480 Strossmayer v této souvislosti doslova říká: „*A nisu već danas ni balkanske gore toli gluhe, da se ne bi glasu tomu živo odjeknule.*“ (Tamtéž, s. 133)

481 J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politički spisi*, s. 285.

kého útvaru, který by užíval plnou samosprávu pod uherskou korunou. Rački věří, že v případě úspěšného uskutečnění tohoto plánu by zmínění „bratři za Sávou“ či alespoň jejich část zatoužili po sjednocení se svými soukmenovci v Rakousku ve chvíli, kdy se jim podaří setřást „osmanské okovy“. Předtím než se tak stane a Chorvati, Srbové a Bulhaři budou profitovat z očekávaného zániku osmanské říše, na jejíž dědictví prý mají nezpochybnitelné historické i přirozené právo, tak by jim jejich rakouští příbuzní měli pomáhat „slovem a perem“. Autor přitom konstatuje, že se jedná o jediný druh pomoci, který jim mohou poskytnout. Ve společném zájmu jsou prý tudíž Chorvaté a Srbové povinni bedlivě sledovat své bratry,⁴⁸² kterým do dnes „vládnou pašové“, hájit jejich zájmy, podporovat jejich duševní rozvoj, poskytnout jim knihy v mateřském jazyce a být k dispozici kněžím „v Bosně a Hercegovině, severní Albánii a starém Srbsku“, kteří se jako jediní starají o osvětu svých věřících.⁴⁸³

Rački i Strossmayer si byli dobře vědomi limitovanosti vlastních možností, co se týče podpory, kterou mohou Chorvaté poskytnout Jihoslovánům žijícím pod osmanskou svrchovaností. Podobně jako jejich předchůdci z tábora stoupců ilyrismu proto primárně zdůrazňovali nutnost zajistit osvětové a kulturní povznesení „ujařmených bratří“. Sice rovněž doufali v brzký zánik tureckého panství, avšak ani v době, kdy věřili, že reformovaná habsburská monarchie skýtá vhodný rámec pro jihoslovanské politické sjednocení, nepodporovali otevřeně myšlenku vojenské intervence Rakouska ve prospěch křesťanských soukmenovců na Balkáně.⁴⁸⁴ Rački dokonce ve svém spise o východní otázce z roku 1862 takovýto zásah deklarativně odmítá, jelikož tvrdí, že se rakouskou vládou nesnaží přimět k ozbrojenému, nýbrž diplomatickému boji za zájmy křesťanské ráje. Na druhou stranu ovšem označuje dobovou turkofilskou politiku Vídně za protirakouskou, neboť „nejenže neusiluje o upevnění, natožpak rozšíření císařství rakouského na jihovýchodě“, ale zároveň si znepřáteluje své jihoslovanské poddané.⁴⁸⁵ Račkému tudíž v této době očividně nebyla zcela proti vůli idea územního šíření Rakouska na Balkán, ačkoliv jako optimální řešení východní otázky preferoval již zmíněné nahrazení Turecka národními státy Jihoslovánů, Řeků a Rumunů.⁴⁸⁶ Zřetelně si přitom uvědomoval, že

482 Vzhledem k Račkého později prezentovaným názorům lze předpokládat, že má na mysli nejen Srby v monarchii, ale také v Srbském knížectví (viz níže).

483 Všechny přímé citace v tomto odstavci byly přejaty z J. J. STROSSMAYER – F. RAČKI, *Politické spisy*, s. 285.

484 Strossmayer kupříkladu ve výše citované pasáži z dopisu hraběti Rechbergovi sice zmiňuje fyzický zisk krajů za Sávou, jež by následovalo po jejich „morálním dobytí“, ale nikdy přímo nehovoří o použití vojenské síly.

485 F. RAČKI, *Misli*, In: Pozor (Zagreb), br. 205, 6. 9. 1862.

486 Jak dokládá citovaná korespondence Strossmayera s Rechbergem, ani biskupovi tehdy nebyla úplně cizí představa připojení Bosny k Rakousku. Pro úplnost budiž řečeno, že Rački v roce 1862 zmiňuje v této souvislosti plán, jenž údajně již několik let veřejně i tajně prosazuje francouzská diplomacie a publicistika, a který spočívá v úsilí získat rakouskou vládu pro ideu odstoupení Lombardie a Benátska Itálii výměnou za územní

osmanskou říši nebude možné z Evropy vytěsnit mírovou cestou, pročež hájí názor, že by rakouská vláda měla poskytnout morální a diplomatickou podporu balkánským křesťanům, aby se vlastními silami zbavili „tureckého jha“.⁴⁸⁷ Pouze takováto politika, která údajně koresponduje se zájmy Jihoslovanů v monarchii i za jejími hranicemi, totiž podle autorova názoru může sloužit ke cti a prospěchu Rakouska. Zdůrazňuje přitom, že právě jejím prostřednictvím může habsburská dynastie dostat svým historicko-právním závazkům vůči Uhrám, Chorvatům a Trojjedinému království.⁴⁸⁸

Současně Rački odsuzuje stanovisko části hodnostářů římskokatolické církve a bigotních katolíků, kteří znesnadňují „*vítězství křesťanství a svobody na Balkánském poloostrově*“ tím,⁴⁸⁹ že neprozíravě odmítají podpořit protiturecké „jihoslovanské hnutí“ v osmanské říši s poukazem na skutečnost, že většinu sultánových křesťanských poddaných tvoří pravoslavní věřící. Těmto radikálům autor vzkazuje: „*copak jste zapomněli na albánské a bosenské poturčence, násilně odvrácené od katolictví? Copak si myslíte, že se usmíříte s východní církví tím, že ji vydáte napospas Koránu? Copak si myslíte, že Turectvou v Evropě prodloužíte život, když zvětšíte nenávisť mezi křesťany jedné a druhé církve?*“⁴⁹⁰ V souladu s těmito svými postoji varuje autor před sektářstvím rovněž balkánské křesťany, které nabádá k vzájemné solidaritě, jednotnému postupu vůči společnému nepříteli a opuštění hegemonistických fantazmat o obnově rozsáhlých středověkých států, jako byly říše carů Dušana a Symeona.⁴⁹¹

Klíčovou úlohu v procesu vymanění Jihoslovanů z osmanské nadvlády Rački připisuje Srbům, respektive Srbskému knížectví, na jehož vládu apeluje, aby se poučila z dosavadních chyb, dobře vážila veškeré své kroky a projevila dostatek rozhodnosti a odvahy.⁴⁹² V opačném případě by se prý

kompenzaci v podobě osmanské Bosny. Autor je však vůči takovému vývoji událostí, který by podle něj představoval jen první krok k řešení východní otázky, poněkud skeptický: „*Mi nevelimo, da bi takovo riešenje bilo organično, pravedno, korisno itd. po narode u Turskoj; ali, reč bi, ono jest jedino, koga bi se evropska diplomacija a taj par latila, i koga bi po svoj prilici izvela, da odziva najde u samoj vladi austrijskoj.*“ Tomu prý ale brání velkoněmecké ambice a centralistický kurz dobové rakouské politiky, pročež „*neima nade, da će se iztočno pitanje putem diplomatskim riešiti*“.⁴⁸⁷ (Tamtéž, br. 207, 10. 9. 1862)

487 Srov. tamtéž, br. 205, 6. 9. 1862.

488 Srov. tamtéž, br. 204, 5. 9. 1862.

489 Tamtéž, br. 205, 6. 9. 1862.

490 Tamtéž.

491 „*Ovoj sili odoljet će kršćanski narodi Turske, jedino, ako joj se opru ‚solidarno,‘ jedan za sve, a svi za jednoga. Na ovu solidarnost opominja jih jedna vera, isti neprijatelj, jedna budućnost. [...] Neka se obe crkve u Turskoj najprije oslobode zajedničkoga jim neprijatelja, neka se grle ljubavi krstovom, tada nije daleko dan, kada će se opet pomiriti pridržavši svaka svoje disciplinere i obredne osebnosti.*“ V souvislosti s nebezpečím hegemonistických plánů autor konkrétně zmiňuje Srby a Bulhary, o jejichž budoucím rozhraničení tvrdí, že „*ova srodna naroda imadu solidarno najprije osloboditi se zajedničkoga im neprijatelja, pa onda, što bog daje i sreća junačka*“.⁴⁸⁸ (Tamtéž, br. 212, 16. 9. 1862)

492 Srov. tamtéž, br. 213, 17. 9. 1862. Odtud jsou čerpány i všechny přímé citace v tomto odstavci.

totiž od ní nepochybně odvrátily oči miliónů Jihoslovanů, kteří k ní dnes vzhlížejí. Srbsko má proto vojensky vypomoci Černé Hoře v jejím aktuálním konfliktu s Portou a požadovat garance „*přežití a duševního i materiálního pokroku*“ ostatních Jihoslovanů v Turecku, neboť prý ani jemu samotnému nemůže nikdo „*zaručit nezávislost, dokud na protější straně Driny vládnou tyranie vezírů*“. Pro ‚své bratry‘ by proto Srbsko mělo žádat ‚minimum‘ v podobě zajištění autonomie Bosny, Hercegoviny a Bulharska na Portě, které by prý představovalo „*první krok ke konečnému řešení východní otázky*“.⁴⁹³ Z hlediska zkoumané problematiky pak pokládám za nejdůležitější související autorův apel na aktuální panovníky Srbska a Černé Hory, aby uzavřeli vojenské spojenectví s cílem vymanit Bosnu z tureckého područí.

Jak jsem již předznamenal v jedné z předchozích kapitol, Rački tak souběžně hájil chorvatské historické právo na Bosnu a vyzýval srbského knížete Michala Obrenoviće, aby se jal naplnit odkaz vůdce prvního srbského povstání Karađorđeho a spolu se svým vojskem překročil řeku Drinu, která tvoří její hranici se Srbskem. Tento zdánlivý paradox přitom autor vysvětlil v samotném závěru svého spisu slovy, která považuji za vhodné odcitovat v úplnosti: „*Chorvaté upřímně říkají Srbům: nám nejde o hegemonii, neboť mezi dvěma plemeny jednoho národa nemůže existovat pravá hegemonie, takže pokud můžete něco podniknout, podnikněte; všichni se připojíme k Vašemu kolu. Tu máte Drinu ‚chladnou vodu‘, bůh žehnej Vašim praporům, které byste přes ni přenesli. Ale pokud se Vy opozdíte a změní se okolnosti, pak nás neviňte, jestliže my vzkřísíme svá státní práva.*“⁴⁹⁴ Rački tak na podzim roku 1862 srozumitelně definoval ústřední princip svého pojetí postavení Bosny v řešení východní otázky, kterým se on i Strossmayer víceméně řídili až do roku 1878. Oba totiž byli nakloněni myšlence připojení Bosny k Srbsku, pokud Bělehrad osvobodí své tamní ‚křesťanské bratry‘ z ‚tureckého jha‘. Zároveň ovšem požadovali, aby byla Bosna na základě státního práva začleněna do Trojjetinského království, pokud se vývoj bude ubírat odlišným směrem a vyústí v její obsazení Rakouskem.

Druhý scénář ovšem utrpěl povážlivé trhliny na počátku roku 1867 v důsledku přijetí rakousko-uherského vyrovnání, jež bylo v příkrém rozporu s programem federalistické přestavby monarchie na národnostním principu, který dlouhodobě prosazovala Národní strana. Hluboké zklamání jejich předáků vyvolané zavedením dualismu přispělo zásadní měrou k jejich rozhodnutí vyslyšet výzvy Bělehradu k navázání spolupráce, jejímž primárním cílem mělo být vymanění Bosny z osmanského područí a její

493 Rački připouští možnost, že osmanská říše zanikne postupným oddělováním jejích jednotlivých částí, tj. analogickým způsobem k jejímu někdejšímu územnímu rozšiřování. Proto se vyslovuje pro udělení autonomie jednotlivým jihoslovanským oblastem, neboť je pokládá za první fázi procesu, který má v budoucnu vyústit v plnou suverenitu daných zemí a jejich případné sdružení do větších politických celků: „*Neče li i sada odciepiti se od njih jedna pokrajina za drugom? Tako bar oslobodiše se do sada: Grčka, Srbija i podunavske kneževine. Veče držaone kombinacije, reč bi, idu u daljnju budućnost.*“ (Tamtéž)

494 Tamtéž, br. 214, 18. 9. 1862.

následné sloučení se Srbskem. O existenci tohoto tajného plánu svědčí řada dochovaných pramenů, mezi nimiž zaujímá ústřední místo návrh programu spolupráce vlády Srbského knížectví s chorvatskou Národní stranou z března 1867, v němž je dokonce postulováno perspektivní vytvoření nezávislého a svazově uspořádaného jihoslovanského státu. Budiž zmíněno, že tento dokument vznikl v rámci dobového úsilí srbského knížete Michala Obrenoviće o vytvoření široké koalice balkánských křesťanských států a národů, které by společně vystoupily proti osmanské říši a v ideálním případě ji zcela vytěsnily z jihovýchodu Evropy.⁴⁹⁵ Řízením těchto aktivit byl pověřen autor výše analyzovaného programového spisu *Načertanije* I. Garašanin, jenž stál v letech 1861–1867 v čele srbské vlády a diplomacie.

Zmíněný návrh srbsko-chorvatské spolupráce z jara roku 1867 vypracoval Antonije Orešković (1829–1906),⁴⁹⁶ někdejší hraničářský důstojník chorvatského původu, který dezertoval z rakouské armády, v roce 1862 vstoupil do srbských služeb a pod Garašaninovým vedením se významně podílel na organizaci tajné politiky Srbského knížectví vůči Bosně a jihoslovanským zemím habsburské monarchie. Jeho program, který podle většiny badatelů vznikl v součinnosti s předáky Národní strany,⁴⁹⁷ následně pozměnil a doplnil Garašanin. Počínal si přitom obdobně jako v případě svých výše rozebíraných úprav Zachova plánu, který se stal předlohou jeho *Načertanija*. Zatímco Oreškovićův koncept předpokládá rovnoprávnou úlohu Bělehradu a Záhřebu při realizaci vytyčených cílů a stanovuje, že ani jedna ze zúčastněných stran „*nebude nic podnikat bez předchozí domluvy*“, v Garašaninově redakci figuruje Záhřeb jen jako subjekt, který bude Bělehradu pomáhat v jím vedeném diplomatickém a vojenském snažení. Ve výsledné verzi textu schází také věta stvrzující vůdčí postavení chorvatské metropole mezi rakouskými Jihoslovany. V souvislosti s vymezením poměru mezi zmíněnými centry tak Garašanin z původního programu přejímá pouze obecnou konstataci, že „*Bělehrad a Záhřeb stojí v čele celého hnutí*“, protože mezi těmito dvěma „*stožáry, kolem nichž se bude celá jihoslovanská věc točit*“, musí panovat „*věčné dorozumění*“.

Jako jejich společný cíl přitom vytyčuje „*osvobození křesťanů sténajících pod tureckým jařmem*“ za účelem vytvoření „*pole pro sjednocení všech jihoslovanských plemen do jednoho svazového státu*“. Garašanin sice na rozdíl

495 Srov. Grgur JAKŠIĆ – Vojislav J. VUČKOVIĆ, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila. Proi balkanski savez*. Beograd 1963.

496 Zde vycházím a cituji z prvního celistvého vydání návrhu programu, jenž pod názvem *Program jugoslovenske politike predložen od strane Garašanina Štrosmayeru* (Program jihoslovanské politiky navržený Strossmayerovi Garašaninem) vyšel ve sbírce pramenů, které se vztahují k politice Srbska vůči rakouským Jihoslovánům v letech 1859–1874. Srov. Vojislav J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije u južnoslovenskim pokrajinama Habsburške Monarhije 1859–1874*. Beograd 1965, s. 273–283.

497 Srov. např. Petar KORUNIĆ, *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866–1868*. In: Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU (Zagreb) 11, 1981, s. 69; M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, s. 273.

od Oreškoviće stanovuje, že o uspořádání svazového státu rozhodnou zúčastněné strany až po osvobození, na druhou stranu ale ponechává beze změny pasáž, v níž je za základ navrženého státotvorného úsilí označen národnostní princip, přičemž je deklarována národní jednota Srbů a Chorvatů. Zároveň je zdůrazněno, že do politických záležitostí nesmí zasahovat náboženská víra, která nositele společné „jihoslovanské národnosti“ dělí do tří vyznání, a proto prý nikdy nemůže posloužit za základ jejich sjednocení ve společném státě.

Většina programu je pak věnována konkretizaci příprav a způsobu provedení protitureckého povstání křesťanského obyvatelstva Bosny a Hercegoviny, které by měly „ještě toto léto“ vyvolat tajně zformované a vyzbrojené čety, jež by do země současně vpadly ze Srbska, Černé Hory, Chorvatska, Dalmácie a Slavonie. Plán počítá s tím, že by se k povstání připojili Bosňané, načež by povstalci vydali prohlášení, že sice ctí územní integritu Turecka, ale požadují, aby jim byla dána tatáž míra autonomie, jíž dosud užívalo Srbsko, s nímž chtějí od nynějška sdílet jeho postavení. Bělehrad by tak mohl předstírat, že nemá nic společného s aktivitami povstalců a současně naléhat na Portu, aby splnila jejich požadavky. Ve skutečnosti by ale povstání po celou dobu jeho trvání mělo utajené logistické a finanční zázemí v okolních zemích. Zajištění této podpory na území habsburské monarchie by přitom náleželo do kompetence hlavního výboru sídlícího v Záhřebu, k jehož neodkladnému zřízení program vyzývá. Chorvatská strana je též nabádána k tomu, aby se s ohledem na budoucnost pokud možno vyhýbala spojenectví s Uhrami a Vídní.

Jak přesvědčivě ukázala M. Gross,⁴⁹⁸ výsledný návrh programu, který srbská strana nejspíše v první polovině dubna předložila ke schválení předákům Národní strany, konvenoval do značné míry s jejich představami o jihoslovanském sjednocení. A to navzdory Garašaninovým intervencím, které v podstatě odrážejí reálně inferiorní postavení osloveného chorvatského politického subjektu ve srovnání s nepochybně mocnější srbskou vládou. V dokumentu totiž zůstaly obsaženy některé principy charakteristické pro chorvatskou národně-integrační ideologii jihoslovanství, jako jsou spolupráce Záhřebu a Bělehradu na jihoslovanském sjednocení, národní jednota Srbů a Chorvatů, svazové uspořádání budoucího společného státu či nárok Záhřebu na účast při řešení východní otázky a akutní potřeba vymanit Bosnu z osmanského područí.

Existují přitom nepřímé indicie, že byl návrh chorvatskou stranou přijat, a to nejspíše bez jakýchkoliv úprav, k jejichž případnému urychlenému oznámení vyzývá poslední věta programu. Většina dosavadních badatelů (Vojislav J. Vučković, Vera Ciliga, Petar Korunić, Vasilije Krestić ad.), kteří se touto problematikou zabývali,⁴⁹⁹ zastávala názor, že vedení Ná-

498 Srov. tamtéž, s. 273–274.

499 Vedle výše uvedených prací G. Jakšiće, V. J. Vučkoviće a P. Koruniće k problematice srbsko-chorvatské spolupráce v letech 1866–1867 srov. např.: Vera CILIGA, *Slom politike*

rodní strany v roce 1867 skutečně navázalo velezrádnou spoluprací se srbskou vládou, jejímž dlouhodobým cílem mělo být vytvoření nezávislého jihoslovanského státu, který by vznikl na troskách osmanské a habsburské říše. Ačkoliv je nesporné, že čelní chorvatští politici v letech 1866–1867 tajně jednali s představiteli vlády Srbského knížectví, na základě známých pramenů nelze jednoznačně určit konkrétní charakter dojednané spolupráce, ani jména všech osobností, které byly na chorvatské straně přímo či nepřímo zapojeny do těchto jednání. Zastánci teze o velezrádném srbsko-chorvatském spojenectví z roku 1867 totiž své přesvědčení zakládali primárně na existenci výše přiblíženého návrhu programu, který ovšem nemá povahu právoplatné dohody stvrzené podpisy obou zúčastněných stran. Zcela jasné a nezpochybnitelné odpovědi přitom nenabízí ani dochovaná korespondence mezi předpokládanými aktéry vzájemných jednání, z níž zmínění historici čerpali většinu podpůrných argumentů pro své závěry. Zvláště po rozpadu Jugoslávie, jejímž ideologům skýtala dominantní interpretace kontaktů mezi srbskou vládou a Národní stranou kardinální svědectví o proklamovaném odvěkém úsilí Jihoslovanů o sjednocení ve společném státě, proto zaznívaly rovněž hlasy, které dosavadní výklad problematizují.⁵⁰⁰

Domnívám se, že z hlediska tématu této práce není zásadní, zda vybraní chorvatští politici po rakousko-uherském vyrovnání opravdu přistoupili na Srbskem navržený program perspektivního vytvoření společného nezávislého státu. Byť tento scénář pokládám za velmi pravděpodobný, dosavadní literatura a vydaná pramenná základna podle mého názoru neskýtají jednoznačnou odpověď. S ohledem na zkoumanou problematiku ovšem považuji za podstatnější skutečnost, že předáci Národní strany v roce 1867 spojovali své naděje na vymanění Bosny z osmanského područí se Srbským knížectvím, přičemž demonstrovali svou připravenost napomoci s realizací tohoto plánu, který měl vyústit ve sloučení Bosny se Srbskem. O daném aspektu dobových srbsko-chorvatských vazeb průkazně svědčí korespondence Matiji Mrazoviće (1824–1896) s Oreškovičem a Strossmayer-

Narodne stranke (1865–1880). Zagreb 1970; TÁŽ, *Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866–70)*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 17, 1964, s. 85–114; TÁŽ, *O rušenju mita oko „jugoslavenske“ politike Josipa Jurja Strossmayera (diskusija)*. In: *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb) 3, 1971, br. 2–3, s. 254–266; Vasilije KRESTIĆ, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja. Studije i članci*. Beograd 1983 (zvláště studie *Srbija za vlade kneza Mihaila i Hrvati 1860–1868*, s. 9–82 a *Jugoslovenska politika Josipa Jurja Štrosmajera*, s. 119–152); TÝŽ, *Štrosmajer o istočnom pitanju i federalizaciji monarhije*. In: Maria Dąbrowska-Partyka – Maciej Czerwiński (eds.), *Josip Juraj Strossmayer. Hrvatska, Ekumenizam, Europa/Chorwacja, ekumenizm, Europa*. Kraków 2007, s. 291–301; Petar KORUNIĆ, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870*. Zagreb 1986.

500 Srov. např. W. B. TOMLJANOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, s. 189–208; T. MARKUS, *The Serbian Question in Croatian Politics*, s. 170–171.

erem.⁵⁰¹ Právě Mrazović vedl tehdejší zahraniční politiku Národní strany, v rámci níž udržoval kontakty s vládou Srbského knížectví, přičemž se mj. živě zajímal o soudobé poměry v Bosně.⁵⁰²

Prakticky všichni dosavadní badatelé se shodují, že do jednání se srbskou stranou ohledně plánu na osvobození Bosny byl určitou formou zapojen také Strossmayer. Někteří z nich mu dokonce přisuzují úlohu ústřední, ačkoliv o povaze biskupova podílu na postulované spolupráci Národní strany se Srbskem vypovídají sice četná, ale takřka výhradně nepřímá svědectví.⁵⁰³ Zcela nejasná pak zůstává případná účast dalších prominentních členů Národní strany včetně Račkého. Dochovaná Strossmayerova korespondence nicméně dokládá, že biskup i Rački sdíleli na přelomu 60. a 70. let Mrazovićovy sympatie k úsilí Srbska vymanit Bosnu z turecké nadvlády a stanout v čele procesu sjednocení jihoslovanských zemí, které dosud dlely pod sultánovou svrchovaností.⁵⁰⁴ Rački koneckonců takovýto postoj jednoznačně vyjádřil již ve výše citovaném spise o východní otázce z roku 1862. Oba tvůrci ideologie jihoslovanství přitom své naděje do Srbska nepřestali vkládat ani poté, co vyšlo najevo, že srbská vláda opustila od záměru vyvolat v Bosně povstání a v součinnosti s Chorvaty docílit jejího připojení k Srbskému knížectví. Kníže Michal totiž již v srpnu 1867 rezignoval na své ambiciózní vojenské plány, když přistoupil na nabídku uherského ministerského předsedy Gyuly Andrásyho, který mu přislíbil, že se zasadí o to, aby Srbsko získalo Bosnu diplomatickou cestou.

Předáci Národní strany se o této změně kurzu srbské politiky dozvěděli až počátkem následujícího roku, přičemž neskrývali své hluboké zklamání.⁵⁰⁵ Mrazović koncem února 1868 adresoval dopis Strossmayerovi, v němž jej seznamoval s konceptem své odpovědi Oreškovičovi, který mu nedlouho předtím oznámil, že kníže Michal upustil od plánované protiturecké ofenzívy. Daný dopis z Mrazovićova pera přitom obsahuje pasáž, jež byla dosud obvykle interpretována jako korunní důkaz, že vedení Národní strany přistoupilo na popsany Garašaninův program srbsko-chorvatské spolupráce: „*jestliže se srbská vláda, jestliže se kníže Michal nepovažuje za povolaneho, aby započal a vedl akci, která směřuje k osvobození bratří zpod turec-*

501 Srov. např. V. CILIGA, *Narodna stranka i južnoslavensko pitanje*, s. 86–87; V. J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije*, s. 332–337; 339–342; Jaroslav ŠIDAK (ed.), *Dva priloška hrvatskoj povijesti od 1868–1871.*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 19–20, 1966–1967, s. 341–367.

502 Srov. Petar KORUNIĆ (ed.), *Pisma Klementa Božića Matiji Mrazoviću o prilikama u Bosni 1866–1867.* In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 37, 1984, s. 165–205.

503 Relevantní prameny sepsané Strossmayerovou rukou spíše vyvolávají otázky, než aby přinášely odpovědi ohledně charakteru případné autorovy účasti na dané spolupráci. Srov. např. V. J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije*, s. 326–327, 429, 433, 466–467; F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer*, sv. I, s. 66–67; sv. III, s. 59.

504 Srov. V. J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije*, s. 326, 429, 433, 443; F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer*, sv. I, s. 71.

505 Srov. Tamtéž, s. 71–72; V. J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije*, s. s. 326, 332–237, 339–342.

kého jařma a má založit jádro ke sjednocení Jihoslovanstva do jednoho státu, my nepovařujeme za vhodné a za dnešních okolností ani za možné, abychom se v této záležitosti angařovali v jakékoliv jiné kombinaci, vyjma s pomocí státu, v němž nyní žijeme.”⁵⁰⁶ Někteří historici tato Mrazovićova slova vykládali rovněž jako příznak návratu Národní strany k její dosavadní austrofederalistické politice, krátkodobě přerušené spoluprací se Srbskem v roce 1867. Tehdejší chorvatsko-srbské spojenectví přitom považovali za ojedinělou epizodu ve vzájemných vztazích, jež byla vzhledem k nepříznivé mezinárodně-politické konstelaci předem odsouzena k neúspěchu.

Přestože toto hodnocení víceméně odpovídá skutečnosti, nelze opomíjet, že Mrazović a Strossmayer, jejichž strana se nikdy nepřestala prezentovat jako politický subjekt loajální habsburské říši a dynastii, udržovali i v následujících letech sporadické styky se srbskou vládou.⁵⁰⁷ Navzdory své otřesené důvěře v prozíravost a akceschopnost Srbska přitom nadále doufali, že se tato země jednou zhostí úlohy osvoboditelky „jihoslovanských bratřích“ v Bosně a dalších částech Balkánu. Na druhou stranu však nerezignovali ani na aktivní domácí politiku, zaměřenou na revizi dualistického zřídění a vytvoření podmínek pro úspěšnou kulturní a politickou integraci Trojjediného království a ostatních jihoslovanských oblastí monarchie. Tato převařující orientace dobové politiky Národní strany přitom směřovala k upevnění pozice Záhřebu jako významného politického činitele a hlavní kulturní metropole slovanského jihu. Avšak téhož roku, kdy byla v souladu s tímto cílem založena záhřebská univerzita (1874), vznikl rovněž program jihoslovanské politiky Národní strany, který nese četné společné rysy s výše přiblíženým velezrádným návrhem srbsko-chorvatské spolupráce z roku 1867.⁵⁰⁸ Také tento dokument, jehož autorství a okolnosti vzniku dosud nebyly spolehlivě vyjasněny, totiž obsahuje program vytvoření nezávislého svazového státu všech Jihoslovanů, přičemž jako první krok sjednocovacího procesu vytyčuje osvobození Bosny a Hercegoviny. Je tedy zřejmé, že dobová politika Národní strany se navzdory své dominantní prorakouské orientaci vyznačovala určitou „dvojkolejností“, která se přitom promítala i do přístupu jejích předáků k Bosně.

Příznačný je v tomto ohledu případ Strossmayerův. Biskup totiž například počátkem února roku 1874 v dopise Oreškovićovi vyslovuje svou odhodlanost pokračovat v blíže neurčeném spojenectví se Srbskem,⁵⁰⁹ ale o čtyři měsíce později sděluje Račkému své pozitivní dojmy ze setkání s rakouským arcivévodou Albrechtem, kterému se prý svěřil, že „usilujeme o získání

506 Tamtéž, s. 334.

507 Srov. Vera CILIGA, *Južnoslavenska politika Narodne stranke na početku 70-ih godina XIX stoljeća*. In: *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb) 10, 1978, br. 3, s. 39–57.

508 Srov. Petar KORUNIĆ, *Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866–1874.. Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb) 12, 1980, br. 3, s. 57–83.

509 Srov. V. J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije*, s. 467.

Bosny“,⁵¹⁰ čímž nejspíše míní její připojení k Chorvatsku v případě, že bude dobytá Rakouskem-Uherskem. Již v lednu 1871 přitom Strossmayer v dopise adresovaném čelnému srbskému politikovi Jovanu Ristićovi vyjádřil svou podporu pro záměr Srbského knížectví vymanit Bosnu z osmanského područí.⁵¹¹ Tehdejšího vlivného člena regentské rady, jež vládla v Srbsku jménem nezletilého knížete Milana Obrenoviće, při té příležitosti varoval před spojenectvím s Maďary, ale současně s povděkem kvitoval Ristićovu reakci na podmínku Maďarů, aby v případě dosažení vytyčeného cíle připadla Chorvatsku jeho tamní ztracená území (Turecké Chorvatsko).⁵¹² K Strossmayerovi se totiž donesla zvěst, že srbský politik okomentoval tento maďarský požadavek slovy, že v dané záležitosti hodlá nalézt společnou řeč s chorvatskou Národní stranou. Biskup si tohoto postoje velmi váží a Ristićovi vzkazuje, že by se on a jeho přátelé raději „tisíckrát zřekli svého vlastního bytí a zemřeli, než abychom se s Vámi znesvářili kvůli jakékoliv části území“.⁵¹³ Ve zmíněném pozdějším dopise Oreškovići pak dokonce konstatuje, že „[j]eden bez druhého nemůžeme být“.⁵¹⁴ Je tedy zřejmé, že Strossmayer doufal ve shodu mezi Srby a Chorvaty v otázce Bosny. Přestože nic nenamítal proti jejímu případnému připojení k Srbsku, zároveň prozíravě počítal s eventualitou, že zemi získá Rakousko-Uhersko.⁵¹⁵ V takovém případě by podle jeho mínění měla připadnout Chorvatsku. Dá se tedy říci, že Strossmayer se i v první polovině 70. let řídil výše charakterizovaným ústředním principem přístupu tvůrců ideologie jihoslovanství k Bosně v rámci řešení východní otázky, který již roku 1862 definoval Rački.

Novinkou oproti návrhu společného programu srbské vlády a Národní strany z roku 1867 ovšem byla myšlenka rozdělení Bosny mezi Srbsko a Chorvatsko, s níž poprvé vyrukovala na sklonku 60. let maďarská diplomacie vedená Andrássem, a to v rámci svého dobového úsilí o účelové sblí-

510 Srov. F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. I*, s. 302.

511 Srov. V. J. VUČKOVIĆ (ed.), *Politička akcija Srbije*, s. 433.

512 Strossmayer v této souvislosti používá neobvyklý termín Chorvatská Bosna. Z kontextu je ovšem zřejmé, že má na mysli Turecké Chorvatsko: „rečeno mi je: da Mađjari uvjetom stavljaju da Hrvatska Bosna pripadne u tomu slučaju Hrvatskoj, a o Vami mi se, preuzvišeni moj gospodine, veli: da ste Mađjarom od vratili: da ste Vi voljni glede te točke sporazumjeti i izmiriti se sa Narodnom strankom u Hrvatskoj.“ (Tamtéž).

513 Tamtéž.

514 Tamtéž, s. 467.

515 Strossmayer a další předáci Národní strany se tak například v letech 1869–1870 zapletli do tzv. Wagnerovy aféry, jejímž ústředním aktérem byl tehdejší guvernér Dalmácie Ivan Wagner. Tento generál jim totiž nabídl spolupráci, jejímž cílem mělo být osvobození Bosny a její následné připojení k Chorvatsku. Vedení Národní strany se sice nabídkou seriózně zabývalo, ale nakonec na ni odmítlo přistoupit. Strossmayer, Mrazović a další zúčastnění totiž pojali podezření (nejspíše právem), že se jedná o provokaci Vídně, která má posloužit k jejich diskreditaci. Srov. Vojislav J. VUČKOVIĆ, *Ristić, Strossmayer i Wagnerova aféra (1870)*. In: *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo (Beograd)* 2, 1955, br. 1, s. 24–48; W. B. TOMLJANOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, s. 209–212; V. CILIGA, *Južnoslovenska politika*, s. 40–41; K. MILUTINOVIĆ, *Štrossmajer i jugoslovensko pitanje*, s. 198–201.

žení se Srbským knížectvím.⁵¹⁶ Tento způsob řešení bosenské otázky se pak znovu dostal na pořad dne po vypuknutí protitureckého povstání křesťanů v Hercegovině (1875), které se záhy rozšířilo i do Bosny a v konečném důsledku rozpoutalo Velkou východní krizi. Možnost rozdělení Bosny zmiňuje Strossmayerův dopis Račkému z 22. srpna 1875, který jeho adresát navzdory výslovné odesílatelově instrukci po přečtení nesprovedil ze světa. Biskup v něm svého přítele informuje, že jej předchozího dne navštívili srbský politik Milutin Garašanin a Orešković, který mu sdělil, že srbská vláda nabízí Chorvatům Turecké Chorvatsko v případě, že napomohou vymanění Bosny z osmanské nadvlády tím, že do ní tajně vyšlou vlastní čety ve chvíli, kdy se do konfliktu přímo zapojí Srbsko. Strossmayer tuto nabídku komentuje Račkému slovy, že by podle jeho mínění bylo „*ostudné a škodlivé*“, kdyby se Chorvatsko „*za rodící se vřavy nepostaralo o svou starou otčinu*“.⁵¹⁷ Zároveň však nechce nic podnikat bez vědomí a souhlasu dynastie, pročež Račkému navrhuje, aby zvážil, zda by nebylo vhodné o celé záležitosti zpravit chorvatského bána I. Mažuraniče, který by se následně pokusil získat podporu panovníka pro scénář navržený vyslanci srbské vlády.⁵¹⁸

Rački ovšem ve své odpovědi z 27. 8. 1875 oznamuje biskupovi, že Mažuranič během své nedávné audience u císaře seznal, že panovník hodlá zachovat neutrální postoj k dění v Turecku. Bán prý rovněž postřehl, že ani Vídeň ani Budapešť nepřipustí územní rozšíření Srbska. Vývoj událostí v následujících třech válečných letech se také v souladu s tím ubíral odlišným směrem, a to navzdory skutečnosti, že do vzbouřené Bosny a Hercegoviny nakonec skutečně směřovaly oddíly dobrovolníků z Chorvatska a dalších jihoslovanských oblastí monarchie. Několik dní po vstupu Srbska a Černé Hory do války na straně povstalců sice František Josef I. uzavřel tajnou dohodu s ruským carem Alexandrem II. (8. 7. 1876), která v případě úspěchu srbsko-černoohorského tažení předpokládala připojení Tureckého Chorvatska k Rakousku-Uhersku,⁵¹⁹ ale tento císařův krok neznamenal, že by Vídeň, natožpak Budapešť, uvažovaly o politicko-správním sloučení takto nabytých území s bánským Chorvatskem. Zatímco o skutečných záměrech trůnu s Bosnou názorně vypovídají pozdější diplomatická jednání a podoba rakousko-uherské správy země po roce 1878, Maďaři a většina rakouských Němců se dokonce důrazně protivili jakékoliv územní expanzi monarchie na Balkán, neboť se obávali zvýšení podílu Slovanů na jejím obyvatelstvu. Po vojenském debaklu Srbska, jehož úplnou porážku v poslední chvíli odvrátila intervence ruské diplomacie, začal panovník ke všemu usilovat o získání celé Bosny (s případnou výjimkou novopazarského

516 Srov. tamtéž, s. 356–382.

517 F. ŠÍŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. I, s. 372.*

518 Srov. tamtéž.

519 Srov. L. HLADKÝ, *Bosenská otázka, s. 71.*

sandžaku)⁵²⁰, a to diplomatickou cestou. V lednu 1877 také získal souhlas Petrohradu s eventuální rakousko-uherskou okupací země, výměnou za příslib neutrality v chystané rusko-turecké válce. Ačkoliv Rusko tuto tajnou konvenci později porušilo, Vídň se nakonec podařilo dosáhnout svého cíle na Berlínském kongresu (13. 6. – 13. 7. 1878), který Velkou východní krizi ukončoval, a na němž velmoci udělily Rakousku-Uhersku mandát k třicetileté okupaci Bosny a Hercegoviny, která sice zůstala *de iure* pod sultánovou svrchovaností, ale *de facto* se stala rakousko-uherskou kolonií.

Všechny milníky a etapy ve vývoji Velké východní krize, od vypuknutí protitureckého povstání v Bosně a Hercegovině v červnu 1875 až po okupaci země rakousko-uherskou armádou v druhé polovině roku 1878, byly pochopitelně v chorvatském prostředí sledovány a reflektovány se značným zaujetím, o čemž podává svědectví bohatá odborná literatura věnovaná ohlasu těchto událostí v chorvatské politice, tisku a společnosti.⁵²¹ Mimořádný zájem veřejnosti v bánském Chorvatsku i Dalmácii o dobové dění v sousedních provinciích osmanské říše a na poli evropské diplomacie pramenil především z pocitu sounáležitosti s bojujícími Jihoslovany,⁵²² který umocňoval příliv desítek tisíc bosenských uprchlíků, v jejichž prospěch

520 Novopazarský sandžak byl v této době strategicky důležitou součástí bosenského pašalíku, jehož území tvořilo klín oddělující Srbsko od Černé Hory. Srov. tamtéž.

521 Ohlasem bosenskohercegovského povstání, Velké východní krize a rakousko-uherské okupace Bosny v chorvatském prostředí se nejzevrubněji zabýval historik Dragutin Pavličević, který většinu svých dříve publikovaných studií o této problematice zakomponoval do své rozsáhlé monografie z roku 2007, jež pojednává o postavení a úloze Chorvatů v dějinách východní otázky. Srov. D. PAVLIČEVIĆ, *Hrvati i istočno pitanje*, s. 406–525. Z autorových zmíněných studií vynikají svou syntetizující povahou dvě práce: TÝŽ, *Odjek bosanskog ustanka (1875–1878) u sjevernoj Hrvatskoj*. In: Radovi Instituta za hrvatsku povijest (Zagreb) 4, 1973, s. 121–196; TÝŽ, *Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i njegov odjek u Banskjoj Hrvatskoj*. In: Milorad Ekmečić (ed.), *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1979, s. 251–285. Na některé další Pavličevićovy studie zaměřené na dílčí aspekty ohlasu dění v Bosně a Hercegovině v druhé polovině 70. let 19. století bude odkázáno níže. Souhrnné, přehledné a stručnější pojednání o problematice detailně zkoumané Pavličevićem sepsala M. Gross. Srov. M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, s. 437–464.

522 K ohlasu událostí v Dalmácii srov. např. Julije GRABOVAC, *Dalmacija u oslobodilačkom pokretu hercegovačko-bosanske raje (1875–1878)*. Split 1991; Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću. Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860–1880*. Sarajevo 1968, s. 418–440; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Mihovil Pavlinović o istočnom pitanju i bosansko-hercegovačkom ustanku (1860–1878)*. In: Stančić, Nikša (ed.), *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti: zbornik radova*. Zagreb 1990, s. 185–203; Nada BERITIĆ, *Zadarski II Dalmata i bosansko-hercegovački ustanak*. In: Rade Petrović (ed.), *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice... (Sv. II)*. Sarajevo 1977, s. 375–381; TÁŽ, *Odjek otpora u dalmatinskoj štampi*. In: Milorad Ekmečić (ed.), *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1979, s. 279–286; Šime PERIČIĆ, *Odjek bosansko-hercegovačkog ustanka (1875–1878) u zadarskom „Narodnom listu“*. In: *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice... (Tom II)*. Sarajevo 1977, s. 393–399.

byly organizovány peněžní sbírky a další dobročinné podniky.⁵²³ Svou roli v této souvislosti bezesporu sehrálo také rozšířené povědomí o domněle historické a národní příslušnosti Bosny k Chorvatsku, která také byla často zdůrazňována v dobovém chorvatském tisku. Podobně jako v předchozích obdobích zvýšeného zájmu o Bosnu a řešení východní otázky (1848–1849, 1861–1862) přitom autoři takto zaměřených článků zároveň operovali s tradičním argumentem o nutnosti pomoci nesvobodným a strádajícím bratřím, jimž údajně turecká despotie upírá základní lidská práva a přístup ke vzdělání či výtěžkům západní civilizace.

Mezi badateli panuje shoda, že naprostá většina chorvatských politiků i veřejnosti tehdy doufala ve vymanění Bosny z tureckého područí, pročež sympatizovala s tamními povstalci, jejichž aktivity byly tajně podporovány z jihoslovanských zemí monarchie, a to formou finančních příspěvků, dodávek zbraní či vysílání dobrovolnických čet. V nezáviděníhodné pozici se za této situace ocitl chorvatský bán I. Mažuranić, který sice osobně sdílel většinové nálady společnosti a tajně podporoval bosenské povstalce, ale veřejně hájil oficiální stanovisko vlády, že zahraničněpolitické záležitosti nespádají do kompetence saboru, natožpak nižších orgánů chorvatské samosprávy.⁵²⁴ Dostával se tak do rozporu i s některými ze svých spolustraníků, kteří se navzdory protivení trůnu snažili nastolit témata spjatá s Bosnou na zasedáních chorvatského sněmu, jemuž díky tomu hrozilo rozpuštění. Ačkoliv si většina Jihoslovánů v monarchii přála vymanění Bosny a tamních „křesťanských bratří“ z osmanské nadvlády, poněkud se různily názory na způsob, jak tohoto cíle dosáhnout.

Do úvahy přitom přicházela buď postupná emancipace kopírující osvědčený model vydobytí autonomie a jejího následného upevňování (případ Srbska či Řecka), nebo připojení země k některému z existujících sousedních států, respektive samosprávných politických útvarů (Rakousko-Uhersko, Srbsko, Černá Hora). Druhý scénář předpokládající okupaci či anexi Bosny se však mohl realizovat více zvažovanými způsoby. Vedle připojení celé země k Srbsku nebo Rakousku-Uhersku se totiž nabízela rovněž možnost jejího rozdělení mezi tyto dva státy nebo mezi Srbsko a Černou Horu. Není divu, že právě v době Velké východní krize kulminoval srbsko-chorvatský spor o Bosnu, jenž se primárně manifestoval vášnivou

523 Srov. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Bosanske izbjeglice u Banskjoj Hrvatskoj u doba ustanka 1875–1878. godine*. In: Posebna izdanja, knj. 30, Odjeljenje društvenih nauka ANUBiH, Sarajevo 1977, s. 99–108, TÝŽ, *Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875 – 1878.*. In: Radovi Instituta za hrvatsku povijest (Zagreb) 7, 1975, s. 219–248; TÝŽ, *Odras bosansko-hercegovačkog ustanka 1875–1878. na gospodarske prilike u Hrvatskoj*. In: Časopis za suvremenu povijest (Zagreb) 3, 1971, br. 1, s. 91–100.

524 Srov. TÝŽ, *O držanju bana Ivana Mažuranića prema bosansko-hercegovačkom ustanku 1875–1878. godine*. In: Traženja (Slavonska Požega) 3, 1970, s. 89–98; Jaroslav ŠIDAK, *Ivan Mažuranić kao političar*. In: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*. Zagreb 1973, s. 279–308.

polemikou na stránkách dobového tisku.⁵²⁵ Zatímco si většina Srbů v monarchii přála, aby celou Bosnu získalo Srbsko, nebo byla rozdělena mezi něj a Černou Horu, většina Chorvatů sice sympatizovala se srbsko-černohorským válečným úsilím a preferovala jednu z těchto variant před setrváním Bosny v tureckém područí,⁵²⁶ ale současně jim mnohdy nebyla proti vůli ani možnost okupace země Rakouskem-Uherskem.⁵²⁷ Od samého počátku Velké východní krize tak z etnicky chorvatského prostředí zaznívaly jak projevy podpory Srbsku a Černé Hoře, tak hlasy volající po aktivním angažmá Rakouska-Uherska na straně bosenských povstalců. Po neúspěchu srbsko-černohorského tažení přitom výrazně posílil tábor stoupců připojení Bosny k monarchii,⁵²⁸ jehož příslušníci doufali, že v takovém případě země následně připadne Chorvatsku. Proto také naprostá většina chorvatských politiků, novinářů i veřejnosti přivítala závěry Berlínského kongresu a okupaci Bosny rakousko-uherským vojskem. Chorvatský sněm dokonce schválil 15. 10. 1878 adresu panovníkovi, v níž požadoval, aby byla Bosna v budoucnu připojena k politicko-správně sjednocenému Troj-jedinému království.⁵²⁹ Za tuto svou iniciativu, která byla výrazem zmíněných dobových očekávání chorvatské veřejnosti, si však sabor pouze vy-sloužil napomenutí císaře za překročení svých kompetencí.

Přestože někteří doboví politici či novináři současně vyjadřovali jisté obavy ze záměrů Vídně a Pešti s nabytými teritorii, prakticky jedinými důslednými odpůrci okupace mezi politicky exponovanými osobnostmi byli

525 Srov. Dragutin PAVLIČEVIĆ, „*Novinarski rat“ oko Bosne i Hercegovine 1875–1878. godine.* In: Na ruševinama Jugoslavije, sv. 15, Brugg – Zagreb 1992, s. 110–135; TÝŽ, *Hrvatsko novinstvo o Bosni s posebnim osvrtom na Bosansku Krajinu i Banja Luku u doba okupacije 1878. godine.* In: Bosna Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova s naučnog skupa, Sarajevo 1978, s. 36–55.

526 Srov. TÝŽ, *Stav hrvatske javnosti i štampe prema Srbiji u doba istočne krize 1875–1878. godine.* In: Srbija u završnoj fazi Velike istočne krize 1877–1878. godine. Zbornik radova, Beograd 1980, s. 175–199.

527 Příznačně tento postoj vystihuje článek uveřejněný 23. 12. 1875 v politickém listu *Obzor* vydávaném Národní stranou, jehož autor především zdůrazňuje nutnost vymanění Bosny z „tureckého jha“, přičemž scénář realizace tohoto cíle pokládá za sekundární: „Bude li to Austrija, hvala joj; budu li Srbija i Crna Gora, hvala i slava im. Zadobije li Bosna i Hercegovina državnu autonomiju, nije zlo; dođe li pod Austriju, doći će u kolo bratskih zemalja i pomagati svoj i njihov narodni razvoj; dođe li pod Srbiju i Crnu Goru, izdignut će u našem susjedu i našu moralnu snagu. No uvijek je glavno i poglavito, da se strese turski jaram.“ (citováno dle TÝŽ, *Hrvati i istočno pitanje*, s. 431)

528 Jedním z prominentních zastánců rakousko-uherské okupace Bosny byl i I. Kukuljević Sakcinski. Srov. Jaroslav ŠIDAK, *Politička djelatnost Ivana Kukuljevića Sakcinskog.* In: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, s. 273–275.

529 Požadavek byl konkrétně formulován následujícím způsobem: „*Zadatak, koji je monarhija preuzela okupacijom Bosne i Hercegovine, mogao bi se trajno osigurati samo onda, ako se ustroj zadobivene pokrajine malo po malo tako udesi, kako bi se vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovou držaoprapnom odnošaju prema kraljevini Ugarskoj.*“ (Martin POLIĆ, *Parlamentarna povjest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života*, sv. 2. Zagreb 1900, s. 242)

Strossmayer, Rački a jejich ideologický rival Starčević. Na rozdíl od něj se ovšem tvůrci původní jihoslovanské národně-politické koncepce ostýchali vystupovat proti okupaci Bosny veřejně, neboť si uvědomovali, že je jejich odmítavý postoj v rozporu s většinovým míněním chorvatské veřejnosti i jejich spolustraníků.⁵³⁰ Vzájemná korespondence Račkého a Strossmayera ale svědčí o tom, že připojení Bosny k Rakousku-Uhersku pokládali po celou dobu trvání Velké východní krize za nejhorší možné řešení daného segmentu východní otázky, jemuž v souladu s vlastními dlouhodobými zájmy i chorvatskou politickou tradicí věnovali suverénně největší pozornost.⁵³¹ Ačkoliv Rački ve svých dopisech z let 1875–1878 psal i o celobalkánských záležitostech, přičemž zdůrazňoval potřebu, aby se „*Balkánský poloostrov očist[il] od aziatského barbarství*“⁵³² či vyjadřoval naději, že se dočká dne, kdy na chrámu sv. Sofie v Cařihradu spatří kříž,⁵³³ v epicentru jeho zájmu o aktuální zahraničněpolitické dění se nacházela právě Bosna. Totéž platí pro Strossmayera, který se dokonce snažil v rámci svých omezených možností odvrátit okupaci Bosny Rakouskem-Uherskem prostřednictvím svých kontaktů v zahraničí. Oba ideologové totiž byli přesvědčeni, že za současné politické konstelace a státoprávního zřízení v monarchii je vyloučeno, aby Bosna po okupaci připadla Chorvatsku. Takovéto naděje vyzývané většinou chorvatské společnosti pokládali Strossmayer a Rački za projev politické naivity a nerespektování skutečného stavu věcí.⁵³⁴ Rački v této souvislosti výstižně poznamenal, že se dosud Chorvatům nepodařilo ani dosáhnout sjednocení Krajiny a Dalmácie s báňským Chorvatskem a jejich politici už pomýšlejí na Bosnu.⁵³⁵ Byl si přitom dobře vědom, že uskutečnění takovýchto plánů musí nutně předcházet revize aktuálního dualistického státoprávního uspořádání. Přestože Rački a Strossmayer na rozdíl od Starčeviče principiálně neodmítali eventualitu připojení Bosny k monarchii, za sou-

530 Srov. F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. II*, s. 162, 165.

531 O postojích Strossmayera a Račkého k Bosně za Velké východní krize a okupace země Rakouskem-Uherskem existuje dosti rozsáhlá literatura. Srov. např. D. PAVLIČEVIĆ, *Odjek bosanskog ustanka*, s. 165–181, TÝŽ, *Franjo Rački i istočno pitanje*, s. 201–210; M. GROSS, *Vijek i djelovanje*, s. 263–284; Robert J. ROHRBACHER, *Bishop J. J. Strossmayer's Yugoslavism in the Light of the Eastern Crisis of 1875–1878*. In: *East European Quarterly* (Boulder) 35, 2001, No. 3, s. 343–371; Vera CILIGA, *Josip Juraj Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine (1870–1878)*. In: *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb) 4, 1972, br. 1, s. 47–61; TÁŽ, *O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*. In: *Historijski zbornik* (Zagreb) 21–22, 1968–1969, s. 145–169; Luka ĐAKOVIĆ, *O odnosu Josipa Juraja Strossmayera prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine*. In: Milorad Ekmečić (ed.), *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1979, s. 133–145; Martin ZÖLLER, *Aktivnost J. J. Strossmajera u vezi s istočnom krizom*. In: *Prilozi* (Sarajevo) 11–12, 1975–76, s. 63–78; K. MILUTINOVIĆ, *Štrossmajer i jugoslovensko pitanje*, s. 198–227.

532 Srov. Mileta St. NOVAKOVIĆ (ed.), *Pisma Franje Račkoga Stojanu Novakoviću*. Beograd 1929, s. 134.

533 Srov. F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. II*, s. 25.

534 Srov. tamtéž, s. 114–115, 163.

535 Srov. tamtéž, s. 115.

časné situace ji považovali za nežádoucí, ba přímo škodlivou. Zastávali totiž názor, že dokud se Rakousko nestane federací rovnoprávných národů, tak je takový scénář v rozporu se zájmy Chorvatů i Jihoslovanstva jako celku.⁵³⁶ Zvláště se přitom obávali, že by okupovaná Bosna mohla být svěřena do správy Maďarům.⁵³⁷

Své naděje na řešení východní otázky a vymanění Bosny z tureckého područí tudíž za Velké východní krize nespojovali se svou širší vlastí, ale v prvé řadě se Srbskem a Ruskem. V prvním roce krize, kdy Strossmayer čelil krivým obviněním maďarského a německého tisku v monarchii, že stojí za organizací bosenskohercegovského povstání, je jeho korespondence s Račkým prostoupena jednak toužebným očekáváním obou aktérů, že Srbsko vstoupí do války na straně povstalců, jednak pocity roztrpčení a zklamání pasivní srbskou politikou i samotným knížetem Milanem, ježmuž vytykají jeho vřelé kontakty s Andrássem. V lednu následujícího roku tak Rački v jednom dopise konstatuje, že Srbsko buď „*nechápe své postavení, nebo mu nedorostlo*“, ale „*[v] obou případech se zřká své mise*“.⁵³⁸ Ve skutečnosti si ovšem Rački i biskup nebyli a ani nemohli být vědomi reálných vojenských a politických možností Srbska, jejichž limitovanost vyšla najevo poté, co Bělehrad dne 30. 6. 1876 vstoupil do války, která pro něj málem skončila katastrofou. Strossmayer a Rački každopádně sympatizovali se srbsko-černo-horským válečným úsilím, o čemž svědčí mj. nebyvalé rozhořčení, které v nich vyvolal veřejný protest části bosenského římskokatolického kléru v čele s renomovaným spisovatelem a stoupencem jihoslovanické myšlenky Grgem Martićem proti případnému připojení Bosny k Srbsku, jehož součástí bylo i vyjádřené přání, aby země připadla Rakousku-Uhersku.⁵³⁹

Strossmayer se ve prospěch Srbů vyjadřoval také ve své dobové korespondenci s britským státníkem Williamem E. Gladstonem⁵⁴⁰ či v tajném memorandu z roku 1876, které adresoval ruské vládě.⁵⁴¹ V obou případech se přitom zasazoval o to, aby byli Srbové náležitě kompenzováni za své válečné oběti tím, že Bosna získá autonomii pod patronátem Srbska, jež mělo dlouhodobou zkušenost s vlastní samosprávou. Když počátkem roku 1878 vyšlo definitivně najevo, že tento scénář nebude možné prosadit, tak se Strossmayer zasazoval, aby Bosna alespoň získala autonomii pod suverenitou Porty.⁵⁴² Prostřednictvím Gladstonea se dokonce neúspěšně pokusil z titulu své hodnosti bosenského biskupa získat křeslo na Berlínském

536 Srov. tamtéž, s. 165, 163.

537 Srov. tamtéž, s. 144, 184.

538 Srov. tamtéž, s. 2.

539 Srov. tamtéž, s. 34–36, 40–41, 43–44.

540 Srov. Robert William SETON-WATSON, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*. London 1911, s. 416–444; Zoran GRIJAK, *Croatian-British Views of the Eastern Question: The Correspondence of William Ewart Gladstone and Josip Juraj Strossmayer (1876–1882)*. In: *Review of Croatian History (Zagreb)* 5, 2009, No. 1, s. 47–84.

541 Srov. J. J. STROSSMAYER, *Izabrani politički i književni spisi*, s. 284.

542 Srov. F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. II*, s. 144–145, 150.

kongresu.⁵⁴³ Také Rački do poslední chvíle doufal, že Bosna nepřipadne Rakousku-Uhersku a namísto toho se stane autonomním knížectvím, které by se podle jeho představ mohlo v budoucnu sjednotit „s ostatními zeměmi Balkánského poloostrova“.⁵⁴⁴ Své naděje v tomto ohledu vkládal zvláště do ruské diplomacie, neboť pochopitelně nevěděl o zmiňované tajné rusko-rakouské konvenci z počátku roku 1876, která osud Bosny předem zpečetila. Definitivní rozhodnutí o okupaci země přijaté na Berlínském kongresu pak Rački trpce okomentoval slovy, že se již připravuje „velký úřednický aparát, aby obšťastnil Bosnu“,⁵⁴⁵ načež počátkem srpna 1878 vyslovil prorockou předtuchu, že se Bosna v budoucnu stane příčinou velkých zápletek.⁵⁴⁶ Strossmayer se sice zpočátku utěšoval, že fyzická okupace země ještě není rovna okupaci „morální a reálné“,⁵⁴⁷ ale na sklonku října téhož roku v dopise adresovaném Račkému konstatoval, že plně sdílí jeho mínění o Bosně, přičemž poznamenal, že současný systém panující v monarchii povede dříve či později k jejímu rozpadu.⁵⁴⁸ Oba ideologové zároveň se značným znepokojením sledovali dobový nárůst protisrbských nálad v chorvatské společnosti, který považovali za projev zhoubného tříštění národních sil, k němuž ke všemu dochází v kritické chvíli dějinného vývoje.⁵⁴⁹

Domnívám se, že prezentovaná zjištění o postavení Bosny v původní ideologii jihoslovanství a provedená analýza vývoje postojů jejich hlavních tvůrců k úloze Bosny v řešení východní otázky a národně-politické integraci slovanského jihu svědčí o tom, že se Strossmayer a Rački sice nikdy úplně nevzdali své vize federalizovaného Rakouska, které by bylo přitažlivým centrem jihoslovanského politického sjednocení, ale zároveň počítali s eventualitou zániku monarchie. Jejich perspektivním cílem bylo kulturní a politické sjednocení všech Jihoslovanů ve svazově uspořádaném státě, přičemž právě na příkladě přístupu Strossmayera a Račkého k Bosně je dobře patrné, že v důsledku rakousko-uherského vyrovnání (1867) značně oslabila jejich víra, že by jejich širší vlast mohla představovat vhodný rámec jihoslovanské politické integrace. Během Velké východní krize dokonce výslovně jednali proti zájmům trůnu, když se slovem i činy protivili okupaci Bosny dualisticky uspořádanou monarchií, přičemž prosazovali, aby země skončila pod srbskou svrchovaností. Činili tak navzdory skutečnosti, že v chorvatském politickém myšlení figurovala Bosna i jejich zá-

543 D. PAVLIČEVIĆ, *Odjek bosanskog ustanka*, s. 166.

544 F. ŠIŠIĆ (ed.), *Korespondencija Rački – Strossmayer, sv. II*, s. 143.

545 Tamtéž, s. 180.

546 „Naša monarhija unišla je na slijepo u Bosnu; ona nije htjela ni znala biti iskrenom ni naprama svojim narodom, ni naprama Turskoj, ni naprama Bošnjakom, već je htjela sve nadmudriti pa sada je pala u veliku zamku. Bojim se pače, da će Bosna dati, ako ne odmah, ali doskora povoda velikim zapletom.“ (Tamtéž, s. 184)

547 Tamtéž, s. 183.

548 „Ja se s Vami glede Bosne posve slažem. [...] Današnji sistem disolvirati mora prije ili poslije monarhiju. Tko to ne vidi, slijep je kod očiju.“ (Tamtéž, s. 186)

549 Srov. tamtéž, s. 185, 204–205.

sluhou jako nedílná součást chorvatského historického a národního prostoru. Právě negativní postoj Strossmayera a Račkého k rakousko-uherské okupaci Bosny a jejich dlouhodobé sympatie vůči myšlence připojení země k Srbsku podle mého soudu jednoznačně dokládají, že ideologové původního jehoslovanství upřednostňovali zájmy Jihoslovanstva jako celku před zájmy úzce chorvatskými. Jejich výše popsaná „dvojkolejná“ politika spoučívající v souběžné snaze o nalezení odpovídajícího řešení jehoslovancké otázky ve spolupráci s Vídní i Bělehradem ovšem nepřinesla hmatatelné výsledky.